

Ignasi Enric Jordà i Caballé (1886-1977) i les activitats de promoció de la llengua catalana els anys 20 i 30. El curset de Santa Coloma de Farners (1931)

NARCÍS FIGUERAS I CAPDEVILA • Universitat Oberta de Catalunya/Centre d'Estudis Selvatans
JOAQUIM PUIGDEMONT I CASAMAJÓ • Arxiu Comarcal de la Selva/Centre d'Estudis Selvatans

Quaderns de la Selva, 22 (2010), 99-144

Resum: Ignasi Enric Jordà (1886-1977), sacerdot i catedràtic de gramàtica catalana a la Normal de Girona, on exercí de 1917 a 1946 (de 1946 a 1956, a Barcelona). Estava molt vinculat a l'APEC. Fou mestre de català a l'Ateneu de Girona i la Biblioteca de la Dona. Impartí un curs a Santa Coloma de Farners (agost-setembre de 1931). Dirigí la revista Gerunda. Adscrit al catalanisme conservador, tingué una actitud dialogant i col·laborà amb col·legues d'altres opcions (Costal, Santaló...) en projectes o estudis d'importància per a Girona o l'ensenyament. Es relacionà amb Pompeu Fabra, que reconegué públicament la seva tasca.

Paraules clau: català, Pompeu Fabra, Santa Coloma de Farners, gramàtica, Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, APEC, Joan Vinyoli, Gerunda.

Abstract: *Ignasi Enric Jordà (1886-1977), a priest and professor of catalan grammar at the Escola Normal de Mestres of Girona (1917-1946) and Barcelona (1946-1956). Linked to the Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana. He became teacher in the Ateneu de Girona and the Biblioteca de la Dona. He taught a cours of catalan in Santa Coloma de Farners (August-September 1931). He directed the Gerunda magazine. He was part of the Catalan conservative movement, but had an attitude of dialogue and collaborated with colleagues from other currents (Costal, Santaló...) in projects or studies of relevance to Girona. He interacted with Pompeu Fabra, who publicly acknowledged his work.*

Keywords: *catalan language, Pompeu Fabra, Santa Coloma de Farners, grammar, Associació Protectora de l'Ensenyança catalana, APEC, Joan Vinyoli, Gerunda.*

L'objectiu d'aquest article és oferir el màxim d'informació possible sobre la figura i la trajectòria d'Ignasi Enric Jordà i Caballé (1886-1977), capellà diocesà de Girona i professor de castellà i català a l'Escola Normal de Mestres de Girona durant els anys 20 i 30, així com situar-lo en el seu context cultural i social a fi de poder-ne interpretar més bé l'orientació professional i ideològica i posar-lo en relació sobretot amb les activitats de promoció de la llengua catalana que tenen lloc en aquells anys. Es tracta d'un conjunt d'activitats —cursos, conferències, càtedres dotades per l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana (APEC), concursos de lectura i escriptura...— iniciades durant l'etapa de la Mancomunitat, interrompudes o relegades per la Dictadura de Primo de Rivera i repeses amb força en el període republicà i autònom, a les quals la figura de Jordà apareix sempre vinculada en l'àrea de Girona (i recordada pels seus deixebles) i en les quals té un paper rellevant el filòleg Pompeu Fabra en el seu paper de conferenciant i activista, president del consell de l'Editorial Pedagògica (de l'APEC) i president del Comité de la Llengua Catalana, encarregat de la inspecció de les càtedres de les escoles normals, que presidia els exàmens de català i en signava els certificats.

La figura de Mn. Jordà revesteix una certa rellevància en el seu àmbit pel fet que va ser el responsable pràcticament únic de dur a terme els cursos de gramàtica catalana que dotà l'APEC des del curs 1917-18 a l'Escola Normal de Mestres de Girona, on era catedràtic de llengua i literatura espanyoles, i va oferir coneixements de català a unes quantes fornades de mestres públics de la demarcació, alhora que també va professar curssets als vespres a l'Ateneu de Girona per a persones treballadores que volien formar-se en català així com per a funcionaris de la Generalitat ja els anys 30 (requisit per accedir a la funció pública de la Catalunya autònoma).

L'estímul inicial per dur a terme aquesta arplega de dades i aproximació a una interpretació més afinada del personatge prové del fet que el 1931 Mn. Jordà va professar un curset de llengua catalana a Santa Coloma de Farners, del qual sempre es parla en el context local, però per ventura que no havia rebut l'atenció individualitzada que mereix. El curset era conegut perquè s'hi apuntà un bon nombre de persones de Santa Coloma i de la colònia d'estiuejants, com veurem, i fou clausurat per Pompeu Fabra. Se'n conserva una cèlebre fotografia a les escales de la primera biblioteca de la Caixa. Entre els estiuejants habituals hi havia el poeta Joan Vinyoli, que almenys assistí a la cloenda (la imatge ho documenta), no sabem si al curs. Arran del curset, la nostra tasca ha consistit a anar estirant el fil per tal de confegir una nota biogràfica el més aproximada possible, almenys de l'activitat pública rastrejable, de Mn. Jordà i, com hem dit, situar-la en el context social i cultural del temps que va viure. En aquest treball ens han estat imprescindibles la consulta dels treballs de Lluís Duran sobre l'APEC, de Joan Puigbert sobre l'Escola Normal de Girona, de Mila Segarra sobre l'obra de Fabra, entre d'altres (vegeu la bibliografia), així com l'explotació de la premsa digitalitzada inclosa en diversos repositoris presents avui a la xarxa i el suport informatiu de diverses persones entre les quals volem esmentar especialment Pep Solà, David Pujol, Josep M. Cases, els quals, al costat d'altres, ens han proporcionat dades per completar la recerca i enriquir significativament el present treball.

Qui fou Mn. Jordà? Trajectòria humana, formativa i professional

Formació i inicis de la vida activa

Ignasi Enric Jordà i Caballé va néixer a Cervera de la Marenda (Vallespir) el 1886.¹ Segons la tradició familiar, els Jordà procedien d'Ascó i aleshores es trobava en aquella població nord-catalana en plena campanya de la verema.² Poc després la família es desplaçà a viure a Palamós, vila amb la qual Jordà se sentí sempre plenament identificat. En aquesta població seguí, a partir de 1888 i fins al 1900, tres cursos com a alumne extern del Seminari juntament amb els germans Salvador i Albert Figa i Oliu.³

L'ingrés al Seminari de Girona tingué lloc el 1900, a quart curs de secundària. El primer any Jordà cursà Retòria i poètica, Perfeccionament de llatí, i Grec; en totes tres tragué un *benemeritus*. Al curs següent, 1901-1902, féu les mateixes assignatures i, a més, la d'Història d'Espanya. De llatí continuà traguent un *benemeritus*, mentre de les altres tres obtingué un *meritissimus*. En tots dos cursos el professor fou Mn. Francesc de P. Perramon i Rodó.⁴

El curs 1902-1903 fou el primer de la Filosofia. Aquell curs estudiaren Lògica i ontologia i Aritmètica, àlgebra i geometria. En totes la nota fou de *meritissimus*. El professor de les dues primeres va ser Mn. Agustí Maymí Calvet i el de les restants, Mn. Joan Julià Calsada.⁵ L'any 1904, el darrer de la Filosofia, Jordà tingué com a professor d'Ètica i dret natural, així com també d'Història de la filosofia, el Dr. Josep M. Pou i Batlle,⁶ que destacà pel seu catalanisme i per la seva col·laboració amb Mn. Alcover en els treballs de recollida de materials per al *Diccionari Català-*

- 1 Consta en el registre amb data 20 de maig de 1886 amb els cognoms Jouda Cavaille, que foren rectificats l'any 1910. Cf. Joan PUIGBERT. «De la consolidació a la Guerra Civil (1914-1939)». Dins: Josep CLARA; Pere CORNELLÀ; Joan PUIGBERT. *La Normal de Girona. 150 anys d'història (1844-1994)*. Girona: Universitat de Girona – Facultat de Ciències de l'Educació, 1995, p. 73.
- 2 Informació de Marcel Vila, d'acord amb la tradició aportada per la seva àvia, cosina de Mn. Jordà. De fet, a catorze anys, Ignasi Enric Jordà s'hi va haver de desplaçar i arribar-se fins a Gandesa a peu per salvar uns finques del seu pare, traspassat feia poc (cf. Ll. Mestras. *Mestres d'aquell temps...*, p. 118.).
- 3 La carrera eclesiàstica comptava amb uns 14 cursos que es repartien en 5 d'estudis secundaris, tres de filosofia, quatre de teologia i tres de moral (en el cas del grup de Jordà, només consten les notes de dos cursos de moral). Quant als tres primers anys d'estudis, Jordà cursà les assignatures Rudiments de llatí, Catecisme, Aritmètica i geografia, el primer curs; Llatí i castellà, Catecisme i Història Sagrada, Geografia, el segon curs; les mateixes que el curs anterior excepte Geografia que era substituïda per Història universal. El primer curs tragué un *meritus* en totes les assignatures, mentre que en els dos restants ja obtingué un *benemeritus*. ADG, *Habilitaciones (qualificacions)*, 1888-1899, 332v i 356v; *Habilitaciones (qualificacions)*, 1899-1918, 23v.
- 4 ADG, *Habilitaciones (qualificacions)*, 1899-1918, p. 38v i 60v. Vegeu també el *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona*, concretament els dels dies 16 d'agost de 1901, p. 583, i el del dia 6 d'agost de 1902, p. 242. Al Seminari, entre altres companys, fou condeixeble del colomenc Salvador Puig Janer, germà de Josep M. Puig Janer, procurador, que fou alcalde de la capital selvatana de 1918 a 1920. Salvador Puig Janer restaria al Seminari fins al 6è curs, és a dir, fins l'any 1903.
- 5 ADG, *Habilitaciones (qualificacions)*, 1899-1918, p. 80 v. També: *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona*, 19 d'agost de 1903, p. 569. Aquell any, Jordà comptà amb dos altres condeixebles de Santa Coloma: Josep Saurina i Negre i Ferran Simon i Crehuet. L'any següent, però, Puig Janer ja no figura als llistats, mentre que dels dos segons, Saurina continuaria fins al curs 1905-1906, el primer de Teologia, mentre que Simon acabaria la carrera el mateix any que Jordà, el 1911.
- 6 Hi ensenyà de 1893 a 1912. Pou participarà també en els primers tribunals que examinaran els alumnes dels cursos de català dels anys 30. Després serà substituït pel mateix Jordà. Cf. Josep MARQUÈS. «El Seminari de Girona, de 1600 a 1936». Dins: GRUP D'EXSEMINARISTES. *Dominus vobiscum. Història i vida del Seminari de Girona (del 1563 al 2003)*. Girona: JJ Comunicació i Grup, 2003, p. 23.

Valencià-Balear. Val a dir que Jordà només aconseguí un *meritus*, mentre que de l'altra matèria, Física i química, obtingué un *benemeritus*.⁷

De 1905 a 1909 la carrera se centrava en els estudis de Teologia, amb professors com Mn. Pere Iglesias i Guardia, Mn. Joaquim Gou i Solà, Mn. Miquel Serra Sucarrats i Joaquim Fors i Febrer. Al mateix temps que estudiava teologia també féu el batxillerat. Va obtenir aquest títol el 1908 amb matrícules d'honor.

Del 1909 al 1911 són els anys d'estudi de la Moral, amb els professors Josep Mundet i Pagès, Agustí Maymí Calvet i Jaume Bordas i Soler.⁸ Acabada la carrera, Jordà fou ordenat de sacerdot el 10 de juny de 1911,⁹ any en què assolí el títol de Mestre Superior de Primer Ensenyament amb nota d'excel·lent. Aleshores era «profesor y director del Colegio del Sagrado Corazón, de Llagostera».¹⁰

A continuació inicià per lliure la carrera de Filosofia i Lletres a la Universitat de Barcelona, que acabà el 1920 amb nota final d'excel·lent.¹¹ Entremig, l'any 1913 inicià estudis a la *Escuela de Estudios Superiores del Magisterio* per tal d'esdevenir professor d'escola normal després d'haver passat l'examen d'ingrés, que tingué lloc el dia 11 de setembre a les tres de la tarda.¹² L'examen constava de tres blocs de proves i per poder passar calia aprovar-los tots. Els alumnes aprovats quedaren oficialment

7 ADG, *Habilitaciones (qualificacions)*, 1899-1918, 118v.

8 Per als darrers cursos, vegeu ADG, *Habilitaciones (qualificacions)*, 1899-1918, 135v, 152v, 170v, 188v, 211v i 229v. També al *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona*, 31 de juliol de 1908, p. 340; 13 d'agost de 1909, p. 386; 20 d'agost de 1910, p. 359; i 18 d'agost de 1911, p. 453.

9 *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona*, 28 de setembre de 1910, p. 454 (per al diaconat) i 3 de juliol de 1911, p. 385 (per al presbiterat).

10 *El Norte*, 6 d'octubre de 1911, p. 2.

11 Lluís M. MESTRES. «Ignasi Enric Jordà i Caballé (1886-1977)». Dins: *Mestres d'aquell temps*. Girona: Grup de Mestres de l'Empordà, 1999, p. 118. Pel que fa als professors que pogué tenir a la Universitat de Barcelona, en aquella època hi havia a la institució, entre els més destacables, Antoni Rubió i Lluch (1856-1936, literatura), Lluís Segalà i Estalella (1873-1938, grec) o José Jordán de Urriés y Azara (1868-1932, estètica)... Albert Balcells destaca la figura i el paper d'Antoni Rubió, veritable creador de la Història de la Literatura Catalana com a nova disciplina, en paraules de Nicolau d'Olwer. Gaziel, coetani de Jordà (com Nicolau), explica, però, en les seves memòries (*Tots els camins duen a Roma*, 1958) que Rubió quasi mai no els donava la classe, sinó que ho feia el suplent Cosme Parpal i Marquès (1878-1923). La influència de Pou i Batlle, a Girona, i potser la de Rubió, a Barcelona, pogueren portar-lo cap a l'interès pels estudis sobre el català i la seva literatura, per més que en aquella època hom no podia titular-se en res que no fos «Filosofia i Lletres», ni professionalitzar-se en altra cosa que en llengua i literatura espanyoles: el català era fora de l'estructura acadèmica oficial fins a la creació de les càtedres de la Normal per l'APEC (hi ha havia des de 1903 els cursos dels Estudis Universitaris Catalans, però eren para-oficials i no tenien res a veure amb la universitat pública). Cf. Albert BALCELLS. *Antoni Rubió i Lluch, historiador i primer president de l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica, 2001, 42 p.

12 *Gaceta de Instrucción Pública y Bellas Artes*, 1215 (17 de setembre de 1913), p. 607. Calia presentar una sol·licitud d'ingrés pel maig i les condicions eren tenir 18 anys i tenir aprovada la revàlida del grau de mestre de Primer Ensenyament o equivalent (n'estaven exempts els llicenciats de la Facultat de Lletres o de Ciències). Les places eren limitades a 40 alumnes (20 homes i 20 dones). De fet, segons la normativa, els exàmens havien de tenir lloc la primera quinzena de juny i constaven de dos exercicis comuns consistents en lectura i traducció correcta, sense diccionari, d'una pàgina en octau escrita en francès, d'una obra moderna relacionada amb estudis de pedagogia; i una redacció d'un tema de pedagogia en el qual es pogués veure el contingut doctrinal, l'estil literari i la claredat i correcció de l'escriptura. Els aspirants a la secció de lletres, que és el cas de Jordà, havien de respondre a tres exercicis més: una anàlisi lògica i gramatical d'una clàusula (per escrit), un exercici pràctic de geografia (mapes, lectura i aplicació d'aquests mapes, etc.) i resposta a preguntes sobre les matèries dels programes corresponents a la secció de les escoles normals (Cf. Salvador FERRER. *La Escuela de Estudios Superiores...*, p. 39-42).

admesos per l'octubre.¹³ Jordà va formar part de la cinquena promoció¹⁴ d'aquesta institució creada el 1909, i foren condeixebles seus Maria Mercè Clutaró i Gras,¹⁵ que també esdevindria catedràtica i directora de la Normal femenina de Girona; Josep Geli i Forest¹⁶ i Victòria Grau Sayol.¹⁷ Els estudis constaven de tres cursos repartits en tres seccions: Lletres, Ciències i Labors. Hi havia assignatures o cursos comuns i altres de propis de cada secció. En el darrer curs, es compaginava l'estudi d'algunes assignatures amb pràctiques pedagògiques d'ensenyament i d'inspecció, les quals es portaven a terme a la mateixa *Escuela de Estudios Superiores del Magisterio* i en escoles públiques i normals de Madrid.¹⁸ En aquesta escola superior va entrar en contacte amb el corrent pedagògic de la *Institución Libre de Enseñanza*.

A partir de la segona meitat dels anys 10 del segle XX, Mn. Jordà tingué una intensa vida acadèmica, pastoral i professional. Participà en nombroses activitats del bisbat i de l'àmbit de l'ensenyament, com també en iniciatives culturals que tenien a veure amb la llengua i la cultura catalanes, a redòs de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, de la qual fou soci. La seva ocupació a l'Escola Normal, però, centrà bona part de la seva activitat professional.

El 1914 és membre de la comissió de professors de la Normal, juntament amb Joaquim Font, J. Estalella i l'arquitecte Rafael Masó, als quals l'Ajuntament de Girona encarrega redactar un informe sobre la creació d'una Escola d'Arts i Oficis,

- 13 A finals de mes en trobem la publicació a *La Correspondencia de España*, 20.346 (26 d'octubre de 1913), p. 3.
- 14 Salvador Ferrer explica així el seu record de Mn. Jordà com a professor de la Normal: «Cada uno de ellos con su propia personalidad. Los paseos por el terraplén de la vía férrea —muy cercana a la Escuela Normal— [De 1917 a 1965 l'Escola Normal ocupava l'edifici Athenea, rehabilitat per Rafael Masó, al carrer d'Anselm Clavé, molt a prop de l'actual CEIP Joan Bruguera i a uns 200 metres de la via del tren Girona-Portbou. Vegeu la portada del llibre de Joan Puigbert. *La Normal...* i el del mateix autor i Josep Clara i Pere Cornellà. *La Normal de Girona...*, p. 107] durante las clases de Literatura, que nos daba el doctor Enrique Jordá, al que agradecemos el disfrute del tibio sol invernal mientras comentábamos el *Romanero*; la exacta precisión de las clases del señor Xiberta; el profundo didactismo del señor Santaló, con su documentado concepto de la Geografía, aplicada incesantemente a las comarcas gerundenses.» Cf. Salvador FERRER C. MAURA. *La Escuela de Estudios Superiores del Magisterio (1909-1932). Una institución docente española*. Madrid: [s. e.], 1973, p. 116.
- 15 El 1912 obtingué el títol de mestra superior amb un excel·lent (cf. *La Vanguardia*, 1 d'octubre de 1912, p. 4). L'any 1927 formà part de la Junta Diocesana gironina d'Acció Catòlica de la Dona, quan ja era professora de la Normal femenina de Girona (cf. *La Vanguardia*, 2 de novembre de 1927). Arribà a ser directora de la Normal l'any 1931 en unificar-se en una de sola les dues que hi havia, la masculina i la femenina, especialment pel trasllat definitiu de Cassià Costal a l'Escola Normal de Barcelona. Es jubilà l'any 1956 essent professora de la Escuela del Magisterio de Barcelona (cf. BOE, 29 de gener de 1956, p. 710).
- 16 Josep Geli i Forest, fill de Sant Feliu de Guixols. Fou professor de Ciències a l'Escola Normal de Lleida (en dues etapes diferents) i de Sòria. En la seva segona estada a Lleida exercí la càtedra de Matemàtiques. Era llicenciat en Farmàcia i exercí de farmacèutic. També va ser afeccionat a la fotografia i algunes seves obres es troben en revistes de Sant Feliu de Guixols. Cf. Salvador FERRER. *La Escuela de Estudios Superiores del Magisterio (1909-1932)*. Madrid: [s. e.], 1973, p. 299.
- 17 Fou autora, l'any 1917, de l'article «Educació de la dona», que obtingué un premi accésit al Premi de l'Excm. Sra. Comtessa de Belloch en l'edició dels Jocs Florals de Cornellà de Llobregat de l'any 1917, organitzats per La Unió Social de Cornellà de Llobregat. El 1917 va ser nomenada professora de Matemàtiques de l'Escola Normal de Mestres d'Osca. El 1931 es rebé el títol de Filosofia i el 1955 era professora de l'Escola Normal d'Àvila. A banda d'aquests tres condeixebles, també són de la mateixa promoció Trinitat Vives Llorca, Eduard Albors Carreres, Domènec Alberich Ollé i Dolors Nogués Sardà (Cf. Salvador FERRER. *La Escuela de Estudios Superiores...*, p. 346-347).
- 18 Salvador FERRER. *La Escuela de Estudios Superiores...*, p. 43-46.

encaminada a la formació professional.¹⁹ Segons aquest projecte, Jordà hi ensenyaria llengua castellana i composició. L'any 1915 *El Norte*, diari tradicionalista, li publica un article titulat *De re pedagògica*.²⁰ Jordà hi exposa la tesi del pensador humanista valencià Joan Lluís Vives, per al qual en l'ensenyament de la història cal posar l'accent en el seu caràcter alligador i en la seva utilitat.

Professor de l'Escola Normal els anys 20

L'any 1916, Mn. Jordà acabava els estudis i era nomenat professor numerari de Gramàtica i literatura castelleses de l'Escola Normal de Girona amb un sou de 3.000 pessetes anuals. Havia obtingut el número 2 de la llista de qualificacions de la Secció de Lletres del seu curs.²¹ La revista palamosina *Marinada* indicava que ocuparia la càtedra de Gramàtica i literatura a l'Escola Normal de Girona «on rendirà honor a la literatura catalana».²²

Entre 1916 i 1919, trobem Ignasi Enric Jordà impartint diverses conferències, tant a Girona com a la rodalia, algunes de les quals tingueren ressò a la premsa. El curs 1916-1917, per exemple, Jordà va pronunciar-ne una a la Normal, el 19 de novembre 1916, sobre el tema «Estudio crítico sobre la novela ejemplar cervantina *La gitanilla de Madrid*».²³ També preparà una exposició sobre Benavente i l'assistència

- 19 Pere CORNELLÀ I ROCA. «Projectes d'estudis de preparació professional. Girona, 1926». *Revista de Girona*, 101 (1982), p. 364. La formació professional fou objecte de l'atenció dels professors de la Normal i dels polítics municipals i de la Diputació. Amb noms diversos, des de 1915 a 1937 s'intentà bastir uns centres per a atendre la formació dels joves que no seguien estudis universitaris. Cornellà elabora un recull de les diverses iniciatives d'aquests anys: Escola General d'Arts i Oficis, Escola Nocturna d'Obrers, Escola Municipal de Belles Arts (agregada a l'Institut de Segon Ensenyament), Escola de Formació Professional (incorporada a l'Escola Municipal de Belles Arts), Escola de Preparació Professional Proletària i Escola de Formació Professional Politècnica. Val a dir que Cornellà adscriu Jordà a la Normal de Girona l'any 1914 (cf. p. 14), per més que el nomenament com a numerari és de 1916; o és un error o bé ja hi col·laborava, però no de manera estable.
- 20 *El Norte*, 14 de setembre de 1915.
- 21 *Gaceta de Madrid* del 4 de juliol de 1916, número 189, i portava data del 26 de juny. El nomenament sortí reproduït a *Gaceta de Instrucción Pública y Bellas Artes*, 1.361 (5 de juliol de 1916), p. 24. També se'n feu ressò el *Diario de Gerona*, (6 de juliol de 1916), p. 4.
- 22 *Marinada*, 33 (1 d'agost de 1916), p. 116. De fet, la càtedra de llengua i literatura catalanes no quedarà instaurada fins al curs següent. Vegeu més avall. Tot i així, Jordà va incloure aquell curs 1916-1917 en el seu programa algunes lliçons destinades a l'estudi de la literatura catalana. Vegeu la nota 240 a Josep GONZÁLEZ-AGÁPITO. *Tradicció i renovació pedagògica, 1898-1939: història de l'educació. Catalunya, Illes Balears, País Valencià*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Abadia de Montserrat, 2002. En la primera reunió del Consell Directiu de l'APEC de 1917 (gener) el president de la Comissió Delegada de Girona Dr. Pou i Batlle i el secretari Fàbrega proposen agrair al director del Grup escolar de la ciutat les «facilitats donades» per al curs d'Història de Catalunya que s'hi ha fet i que han tingut «brillant èxit»; també «es resol oficialment al professor de Literatura de la Normal de Mestres de la mateixa població Rvd. Dr. Enric Ignasi Jordà i Caballé per haver inclòs en el seu programa diverses lliçons destinades a l'estudi de la Literatura catalana i reiterar les gestions comensades a Girona per aconseguir amb temps la creació en el curs prop·vinent de les càtedres de Gramàtica catalana en les Normals de dita ciutat». Igualment s'acorda instar els socis a reclamar dels col·legis on duen els fills que s'hi imparteixin «ensenyances catalanes». El consell de l'APEC es mostra «molt complascut, en conjunt, del bon zel i activitat de la Comissió Delegada de Girona» (imprès a *Bages Ciutat. Diari de Manresa*, 13 de febrer de 1917, p. 1).). Pel que fa al programa de l'assignatura impartida per Jordà a la Normal de Girona, a banda dels trobadors catalans, les cròniques o Ramon Llull, que era habitual tractar en els manuals i que apareixen al programa (34 lliçons), és rellevant la incorporació d'un «apèndice» (13 lliçons més) dedicat a la literatura catalana dels segles XIX i XX (n'hi ha un exemplar conservat a la Biblioteca de Catalunya).
- 23 *Diario de Gerona*, 18 de novembre de 1916, p. 6.

a la representació de l'obra d'aquest autor *La ciudad alegre y confiada*, que tingué lloc al Teatre Municipal.²⁴ El dia 14 d'abril de 1917, dins un segon cicle de conferències, Jordà es dedicà a parlar al Centre Moral sobre el teatre de Calderón, «considerado como uno de los factores de la formación espiritual del pueblo».²⁵ A Olot, el 8 d'octubre de 1919 tenia lloc la inauguració d'un cicle de conferències culturals de la *Asociación Arte de Imprimir y Anexos*. En aquest cas, però, les xerrades impartides per Jordà versaven sobre ortografia i llengua castellana.

Per l'octubre de 1916 s'adherí als actes preparatius del V Concurs d'Història de Catalunya organitzat per l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, esdevingut per les Fires de Sant Narcís, a finals d'octubre de 1917. En aquest concurs hi trobem implicat el Dr. Pou i Batlle, antic professor del Seminari, el qual, abans del concurs, havia impartit un curs d'Història de Catalunya.²⁶

El mateix 1916 Jordà és autoritzat a dedicar-se a l'ensenyament privat,²⁷ i l'any 1917 obrirà una acadèmia a Girona juntament amb Manuel Xiberta i Roqueta, professor de matemàtiques a la Normal de Girona.²⁸ Mn. Jordà s'encarregaria de la part de lletres i Xiberta, de la de ciències.²⁹

El dia 28 de gener de 1917, el dia de la Festa de Sant Tomàs, organitzada conjuntament entre els alumnes de l'Institut i els de les dues Normals, Mn. Jordà oficià la missa solemne a l'església del Sagrat Cor, assistit per Mn. Antoni Cullell i Mn. Manuel Barceló, professors auxiliars de religió. Els cants de la cerimònia van córrer a càrrec dels estudiants de la Normal sota la direcció de Tomàs Sobrequés.³⁰

L'any 1918 es donà d'alta de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i romangué com a soci fins a la vinguda del Directori militar de Primo de Rivera, l'any 1923. No tornarem a trobar-lo en el llistat de socis de l'APEC fins l'any 1931 en què es torna a donar d'alta. A partir del curs 1917-18 Mn. Jordà ocupà també la càtedra de gramàtica catalana dotada per l'APEC a la Normal de Girona, de la qual parlarem més endavant. El mateix 1918 forma part com a

24 Joan PUIGBERT. *La Normal de Girona...*, p. 40. Pel que fa a la representació, vegeu *Diario de Gerona*, 26 d'octubre de 1916 i 8 de novembre de 1916.

25 *El Norte*, 24 d'abril de 1917.

26 Per als actes que tingueren lloc per aquelles dades, vegeu *Diario de Gerona*, 21 d'octubre de 1917, p. 3. També en donà notícia el *Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*, 2 (novembre 1917), p. 24-26. En el dia de la cloenda, també es fa un reconeixement al doctor Josep Pou i Batlle, que havia impartit un curs d'Història de Catalunya (veg. nota 21). Pel que fa a la matèria que entrava en aquests concursos, vegeu l'opuscle *Qüestionari sobre història de Catalunya per a servir de guia en els concursos nacionals de l'Associació protectora de l'Ensenyança Catalana*. Barcelona: Francesc X. Altés, impressor, 1919, 32 p. Havia de servir especialment per als membres del jurat del VII Concurs d'Història de Catalunya i consta de 61 lliçons que van des de la Prehistòria fins a la Renaixença catalana.

27 *El Norte*, 17 de novembre de 1916 i *Diario de Gerona*, 17 de novembre de 1916, p. 2.

28 Manuel Xiberta, germà del dominic Bartomeu Xiberta, era originari de Santa Coloma de Farners i era casat amb Rosa Peramateu, també professora de Girona. Per l'octubre de 1917 Mn. Jordà li batejaria una filla al Mercadal, de la qual foren padrins Joana Roqueta, filla del notari de Girona Bonaventura Roqueta, i Cassià Costal, director de la Normal. Participà en la cerimònia com a organista Tomàs Sobrequés. Cf. *Diario de Gerona*, 9 de juny de 1917.

29 *Diario de Gerona*, 21 de juny de 1917. Fou inaugurada el dia 1 d'octubre de 1917. Cf. *Diario de Gerona*, 2 d'octubre de 1917, p. 3.

30 Joan PUIGBERT. *L'Escola Normal de Girona...*, p. 40-41.

vocal eclesiàstic (per renúncia del canonge Morera) del tribunal d'oposicions per a l'ingrés al magisteri públic de la província de Girona.³¹

L'any 1919 Mn. Jordà participava, juntament amb Cassià Costal i Miquel Santaló, en una comissió que examinà un projecte d'estatut de la Universitat de Barcelona, ja que aquesta institució l'havia tramès a totes les Escoles Normals per tal que hi diguessin la seva arran de l'estatut d'autonomia universitària concedida pel ministre César Silió. La comissió propugnava, en les seves esmenes, la creació d'una facultat de Pedagogia que tingués com a objectiu la formació del professorat de les Escoles Normals, instituts, universitats i altres centres docents, exceptuant-ne els mestres de primer ensenyament, que haurien de formar-se a les Escoles Normals. També proposaven que les Normals, malgrat que s'incorporessin a la universitat, haurien de tenir autonomia i estar sota la direcció de la universitat.³²

Els historiadors anoten que l'any 1919 el claustre de professors visqué algunes dissensions d'ordre ideològic que anaven més enllà de la pluralitat de parers, que fins llavors no havia impedit la bona entesa entre el professorat. Atribueixen aquests desacords a la situació del moment: final de la Guerra europea, revolució bolxevic a Rússia, crisi econòmica, radicalització de les lluites socials i dels debats polítics i religiosos. Els més bel·ligerants foren Joaquim Font i Joan Gomis, d'una banda, i Miquel Santaló, de l'altra. Al mig es trobava la gran majoria dels catedràtics, entre els quals caldria comptar Mn. Jordà, Anna Canalías, Dolors Pastor, Mercè Clutaró, Manuel Xiberia i Tomàs Sobrequés, entre altres.³³

S'assenyala com a punt àlgid d'aquestes desavinences el míting en defensa del magisteri públic i d'uns sous dignes, el qual aplegà una nombrosa representació de mestres de totes les tendències celebrat el 3 de novembre de 1919. Jordà va participar-hi en nom de l'Escola Normal de Mestres. La seva aportació girà entorn de l'interès de la Normal per la millora de la formació dels mestres per tal que poguessin donar una educació completa als seus alumnes en tots els ordres, especialment en l'estètic, «que es quizás el más descuidado».³⁴ La part polèmica de l'acte fou la participació de dos representants sindicals, cosa que en reunions preparatòries prèvies s'havia desestimant. Per aquest motiu, Mn. Jordà presentà la seva queixa davant del claustre «por haberse permitido tomar parte en el mismo a representantes del partido socialista y sindicalista que en el mismo se permitieron exponer ideas disolventes hasta llegar uno de ellos a aconsejar a los maestros que imitaran la revolución rusa».³⁵ Miquel Santaló apel·là a la llibertat d'expressió i el claustre quedà dividit per la meitat en les votacions.

31 *El Magisterio Gerundense*, núm. 487 (1918). p. 9.

32 Josep CLARA, Pere CORNELLÀ, Joan PUIGBERT. *La Normal de Girona. 150 anys d'Història (1844-1994)*. Universitat de Girona – Facultat de Ciències de l'Educació: 1995, p. 71.

33 Josep CLARA, Pere CORNELLÀ, Joan PUIGBERT. *La Normal de Girona...*, p. 79-82.

34 *El Magisterio Gerundense*, 1919; *Diario de Gerona*, 6 novembre de 1919; *El Autonomista*, 4, 5 i 7 de novembre.

35 Joan PUIGBERT. *L'Escola Normal de Girona...*, p. 57; també, Josep CLARA, Pere CORNELLÀ, Joan PUIGBERT. *La Normal de Girona...*, p. 82.

El curs 1920-21 hi hagué renovació de càrrecs a la Normal de Girona. Joaquim Font i Fargas va dimitir de secretari i es proposà de substituir-lo per Mn. Jordà. També Cassià Costal presentava la dimissió de director, però no li fou acceptada. El funcionament del centre es veié afectat per la divisió que s'anà formant entre el professorat, fins al punt que les sessions claustrals del curs 1922-1923 es van haver de fer en segona convocatòria i amb molt poca assistència o purament testimonial (Cassià Costal, director, i Ignasi Enric Jordà, secretari).

En aquest context de tibantor entre el sector confessional i l'aconfessional o partidari de l'escola laica, es constituí a Barcelona l'Associació Catòlica del Magisteri, dins la qual s'adscrigueren els professors de la Normal Joan Gomis, Dolors Pastor i Carme Jordà. A continuació, a partir de 1920 apareixeria la revista *Gerunda*, amb Ignasi Enric Jordà com a director, almenys nominalment, fins al 1934. Segons consta ens els primers números, la revista també edità el suplement *El Normalista*.³⁶ Formaven part del consell de redacció Joan Gomis i Llambias, Joaquim Font i Fargas, i Manuel Xiberta i Roqueta. De la Normal femenina hi col·laboraren Dolors Pastor, Anna Canalies i Mercè Clutaró. Aquesta publicació tenia per objectiu vehicular la presència del magisteri catòlic en la societat i a l'escola i exercí de portaveu de l'Associació Catòlica del Magisteri. Polemitzà amb *El Magisterio Gerundense* i amb el president de l'Associació del Magisteri, Lluís Moreno Torres.³⁷ Els primers anys *Gerunda* fornía materials didàctics per al professorat, explicacions teòriques sobre temes diversos (literatura, llengua, pedagogia, biologia, etc.) i exercicis, especialment de matemàtiques. Els darrers números hi predomina un caire de butlletí oficial d'informacions i notícies sobre la professió (convocatòries, avisos, exàmens, cursos, legislació, etc.). No hi manquen tampoc articles d'opinió a càrrec d'alguns col·laboradors o extrets d'altres publicacions. En els números consultats es fa difícil trobar articles signats explícitament per Mn. Jordà. La majoria es troben en els primers números (anys 1920-1921) i tracten de psicologia pedagògica. A banda d'això, també hi llegim uns articles de llengua castellana i unes lliçons pràctiques de català que tot fa pensar que són obra seva. L'autoria és incerta perquè les primeres són signades amb el pseudònim *Dicens*, mentre que les segones són anònimes. D'aquestes en parlarem més avall.³⁸

A banda dels estudis realitzats a la Escuela de Estudios Superiores del Magisterio, Jordà també es doctorà a la *Universidad Central* (l'actual Complutense) de Madrid de forma brillant i sota la presidència d'Ortega i Gasset en el tribunal (segons que recull Lluís M. Mestras). El títol fou expedit el 10 de juliol de 1920.³⁹

36 Hi ha exemplars consultables de la revista a la Biblioteca Pública de Girona de la Casa de Cultura. Es tracta d'una col·lecció força completa que abasta de 1920 a 1934.

37 Segons Lluís Costa, la publicació *Gerunda* manifestà una notable sintonia amb els principis de Primo de Rivera mentre durà la dictadura. Cf. Lluís COSTA. «La jeraquia eclesiàstica gironina i la dictadura de Primo de Rivera». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIV (1994), p. 500.

38 Vegeu, *Gerunda*, del número 439 al 466.

39 Lluís M. MESTRAS I MARTÍ. *Mestres d'aquell temps...*, p. 118. No indica la procedència de la informació.

Podem afegir que la seva vinculació als sectors polítics del regionalisme conservador queda palesa pel fet que es fa present el 1920 en un míting de la candidatura del monàrquic autonomista catòlic Narcís Pla i Deniel, amb qui tenia amistat.⁴⁰

Les seves gramàtiques castellesanes

L'any 1922 destaca per la publicació d'una gramàtica castellana de primer grau «ofrena primerenca d'una sèrie que seguirà sens dubte desarotllant el pensament i la tècnica de l'autor», segons el *Butlletí del Collell*, que la definia com «un diàlec amb les tendres intel·ligències dels infants a les que va guiant pels avans intrincats camins de la Gramàtica Castellana», mitjançant el qual els alumnes «es troven assabentats de tot ço que pertany a tal disciplina sense que'ls costi el suprém esforç de mamòria que avans calia». ⁴¹ En una propaganda apareguda a *Gerunda* es deia que «en los dos grados de que consta esta obra, se contiene toda la materia dividida en tres en la mayor parte de las Gramáticas», ⁴² però, si fem cas de les referències que en trobem, Jordà acabà estructurant-la en tres graus (a la biblioteca de la Universitat de Girona hom pot consultar-hi dos exemplars del tercer grau). Segons la propaganda, es constata que aquesta obra «es notable por su claridad y métodos». Així, les lliçons hi són estructurades seguint un esquema que podríem caracteritzar així: sintaxi, morfologia, fonètica (amb observacions referides als hàbits dels catalanoparlants que cal corregir a l'hora d'emprar el castellà), ortografia, resum de la lliçó, exercicis, lectura (acompanyada d'un «anàlisis ideològic», és a dir, d'unes quantes preguntes per a fer el que avui en diríem un comentari de text) i un exercici de memòria (conjugació verbal). Quant a la metodologia, Jordà evita el discurs llarg i prefereix anar-lo dosificant. També reclama, almenys a l'inici de cada lliçó, que sigui el mateix alumne qui vagi extraient la teoria a partir dels exemples que li ofereix, establint-se així un diàleg entre professor (o llibre) i alumne. L'alumne, doncs, ha de tenir una participació activa en l'aprenentatge mitjançant una deducció fàcil de la teoria, el repàs de la lliçó i la pràctica dels exercicis, sense excloure els de memòria per a alguns aspectes bàsics i útils, com és ara la conjugació verbal. A banda de la gramàtica, de Jordà Caballé també es conserva un *Programa de literatura española*, editat per Dalmau Carles a Girona.⁴³

40 *Diario de Gerona*, 18 de desembre de 1920, p. 5. Pla i Deniel, advocat barceloní vinculat a Caldes de Malavella, on tenia casa, fou diputat el 1920 i el 1923 per Girona; presentà la seva candidatura, minoritària, com a fre a les de caràcter republicà, per més que hi havia candidatura de la Lliga regionalista. La Federació Monàrquica Autonomista, a la qual pertangué, donà suport a la dictadura de Primo de Rivera i els seus membres s'integraren abans de 1930 a la Lliga regionalista. Pla i Deniel havia aportat 30.000 pessetes el 1918 per a la construcció de l'escola nova de Caldes de Malavella (*Butlletí de l'APEC*, Any II, núm. 7 (oct. 1918), p. 140).

41 *Butlletí del Santuari de Santa Maria del Collell*, 29 (1 de gener de 1923), p. 529

42 *Gerunda*, 213 (23 de gener de 1926), p. .

43 Es conserva a la Biblioteca de Catalunya i consta de 13 pàgines.

La dictadura de Primo de Rivera i la República

La vinguda de la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) comportà la dimissió-cessament de Cassià Costal com a director de la Normal gironina i el nomenament d'Antonio Roca per part del Ministeri d'Instrucció Pública. També Jordà dimití de secretari i fou substituït per Miquel Santaló. Pel que fa al nomenament de Roca, Mn. Jordà coincidí amb els professors Santaló, Costal i Marín, a interpretar-lo com una imposició⁴⁴ i no s'adherí a la salutació al nou director. Obvià assistir a la Jura de Bandera i tampoc no signà el manifest de constitució a Girona de la Unión Patriótica, el partit de Primo de Rivera. El mateix feren Cassià Costal, Miquel Santaló i Tomàs Sobrequés. Amb el temps, Roca acabà renunciant i el substituï Joan Gomis, dirigent actiu del Directori militar. Tanmateix, les seves desavinences amb Joaquim Font provocaren que l'any 1924 el rector de la Universitat de Barcelona obrís un expedient a Joan Gomis, expedient que s'acabà fent extensiu a tot el claustre.⁴⁵

El 1924 Jordà celebra missa i predica els dies 7 i 8 de desembre a Vilamaniscle amb motiu de les festes d'entronització del Sagrat Cor de Jesús a l'escola particular de nenes «que sostenen els senyors de Gorgot». A més de les tasques pastorals, el vespre del primer dia va fer una conferència en la qual exposava la necessitat que l'ensenyament es fonamentés en els principis del cristianisme per tal que fos veritable i integral.⁴⁶

El 1925 Jordà participa en un nou estudi per a la reforma de l'Escola Municipal de Belles Arts. Davant les desavinences entre el professorat del centre i l'Ajuntament de Girona,⁴⁷ la corporació decidí modificar el pla d'estudis i encarregar als professors de la Normal de Girona l'elaboració d'un projecte de reorganització de l'Escola.

El 1928 un grup de professors de la Normal de Girona entre els quals hi ha Jordà, presenten a l'Assemblea de l'Asociación Nacional del Profesorado numerario de Escuelas Normales una proposta de modificar-ne els estatuts i adoptar una estructura territorial de base més federal (per Consells o districtes universitaris), proposta que es rebutjada per l'assemblea. És rellevant ja que situa, el 1928, Jordà (i també els conservadors Font, Gomis i Xiberta) al costat dels laics i renovadors Cassià Costal, Miquel Santaló i Adela Cortina de Santaló en una ponència per a una reforma federalitzant de l'entitat feta des de Catalunya (des de la Normal de Girona, en concret) que és obviada «después de larga deliberación» pels participants: «Queda sin tomar en consideración la ponencia de Girona». Cal dir que cap del ponents no es va desplaçar a Madrid per defensar la proposta.⁴⁸

44 Segons els historiadors, «aquest nucli de professors serà hostil a la dictadura». Cf. Josep CLARA, Pere CORNELLÀ, Joan PUIGBERT. *La Normal de Girona...* p. 82.

45 Josep CLARA, Pere CORNELLÀ, Joan PUIGBERT. *La Normal de Girona...* p. 83.

46 *La Veu de l'Empordà*, 27 de desembre de 1924.

47 *Diari de Girona*, 24 de juny de 1915.

48 *Revista de Escuelas Normales*, 58 (desembre 1928), p. 343-353.

El 16 de setembre de 1930 quedava constituïda a Girona la *Junta Provincial para la Protección a los Huérfanos del Magisterio*, de la qual Jordà fou president. Formaven part de la Junta, Emili Batlle i Aupí (secretari), Carme Auguet (tresorera), Francesc Canós (comptable) i Josep Junquera, Adelina Cortina, Pilar Claver i Rosa Estarús (vocals). La Junta Permanent era formada pels 4 vocals.⁴⁹

Els resultats de les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931, que donaren una àmplia majoria als republicans, cosa que significà la derrota dels partidaris de la monarquia, desacreditada pel fet d'haver portat a la dictadura recent. El canvi polític comportà un procés de renovació important basat en l'adequació de la nova estructura educativa a la nova organització autonòmica de Catalunya, al caràcter laic de la República i a les orientacions pedagògiques de modernització del sistema educatiu. El Decret de bilingüisme del ministre Marcel·lí Domingo, signat el 29 d'abril, permetia, a més, l'ensenyament del català a les escoles, al costat del castellà.⁵⁰

El curs 1931-1932 Mn. Jordà continuava formant part del claustre i es postulava com a professor de Llengua i literatura espanyoles, «con preferencia a las otras de Letras... por sus conocimientos del Latín y del Griego que aprobó junto con la asignatura de Lengua y literatura españolas en la Universidad de Barcelona».⁵¹ A causa de la renúncia de Mercè Clutaró a la direcció per malaltia, professora que també feia classes de Filosofia i Psicologia, calgué trobar un substitut. El claustre escollí un antic alumne, el Sr. Agulló, però els alumnes sol·licitaren que comptés amb la col·laboració de Mn. Jordà. Aquest mateix any, assumia interinament la direcció de la Normal de Girona Manuel Xiberta, mentre que Cassià Costal i Miquel Santaló eren destinats a l'Escola Normal de la Generalitat a Barcelona. Val a dir que Jordà era aleshores el responsable de la classe setmanal d'Educació Física, per a la qual l'Escola arriba a un acord amb el FC Girona i l'Ajuntament per utilitzar el camp de futbol dos cops per setmana. S'organitzà també un campionat de futbol entre els cursos de la Normal o amb els de l'Institut.⁵²

Visites i excursions

A més de les classes, Mn. Ignasi Enric Jordà també organitzà visites fora d'horari escolar. L'objectiu era «despertar el gusto estético de los alumnos, enriquecer su espíritu con el conocimiento de los innumerables tesoros que encierra nuestra ciudad y provincia, y habituarse a la redacción». Es visitaven monuments, institucions o llocs significatius acompanyats dels corresponents guies. Així, la visita a la Catedral i a l'Arxiu Diocesà es féu sota el guiatge del Dr. Morera, president dels Amics de l'Art Vell; la visita al Museu Provincial comptà amb el guiatge

49 *Gerunda*, 411 (4 d'octubre de 1930), p. 2.

50 Joan PUIGBERT. *La Normal de Girona...*, p. 85.

51 Joan PUIGBERT. *La Normal de Girona...*, p. 90.

52 D'aquests partits ja n'hi ha constància el 1928 a *Gerunda*, amb motiu de la festivitat de Sant Tomàs s'enfrontaren el Instituto FC i el Normal FC. Cf. *Gerunda*, 306 (10 de març de 1928), p. 1.

de Joaquim Pla; i una nova visita al Museu Provincial anà acompanyada de les explicacions de Carles Rahola, que un cop acabada la visita convidà els alumnes i els professors a la inauguració d'una exposició de Mateu Pla a l'Ateneu. Un cop allí, el mateix artista que exposava i el pintor Aguilera comentaren l'obra exposada. També s'entrà en contacte amb l'arquitecte Rafael Masó per organitzar unes visites-lliçons a la Girona arqueològica: la Girona «ibèrica i romana» amb la visita als sarcòfags de Sant Feliu, i la Girona «romànica», amb les esglésies de Sant Nicolau i Sant Pere. S'organitzaren, a més, excursions a diversos pobles gironins com Besalú, Banyoles, Peralada, Vilabertran, Empúries i Llançà. Tot plegat constituí una iniciativa que generà molt d'interès entre els alumnes: malgrat que havien de pagar-se les despeses i que aquestes visites i sortides eren voluntàries, gairebé tothom hi assistia. Més endavant, amb els alumnes del 2n curs Preparatori s'organitzà una excursió per estudiar la indústria suro-tapera, motiu pel qual es desplaçaren a Sant Feliu de Guíxols, Palamós, a l'empresa Armstrong, a més de visitar el Far de Sant Sebastià i Calella de Palafrugell. Totes aquestes activitats revelarien «el clima de treball, entusiasme i companyonia que vivien els alumnes» i, a més, el fet que «el professor Jordà esdevé el punt de referència més significat del Claustre de professors després del trasllat a Barcelona de Cassià Costal».⁵³

Les excursions i sortides culturals serien una pràctica habitual els cursos següents. Així el curs 1932-33, els del 1r curs Pla Professional, «con fines de ampliación de conocimientos artísticos y naturales», i amb una ajuda de la Generalitat, anaren a les Balears, Tarragona i Barcelona, acompanyats de Jordà, Gomis i Recas.⁵⁴ El curs 1934-35 es continuà el programa d'excursions d'estudi amb Barcelona com a camp de treball. Els professors Joan Gomis i Ignasi Enric Jordà organitzaren una visita al Museu de Ciències Naturals i al grup escolar Ramon Llull, on s'aplicava el mètode Décroly; mentre que, per la seva banda, els professors Manuel Xiberta i Carme Sagarra, n'organitzaven una altra, també a Barcelona, de quatre dies amb l'objectiu de visitar grups escolars i institucions educatives.

En arribar la Guerra civil, l'any 1936, Mn. Jordà hagué d'abandonar la Normal i les classes de català van deixar de fer-se. Tot i la demanda dels alumnes, el claustre donà allargues i ho deixà per al curs següent.⁵⁵ Per la seva banda, Mn. Jordà passà al País Basc, sota domini franquista, i quedà adscrit a l'Escola Normal de Sant Sebastià.⁵⁶ Sembla que, a causa del seu catalanisme, tingué algun problema amb les autoritats, però la intervenció del bisbe Cartañà, que també es trobava al País Basc, va impedir mals majors.⁵⁷

53 Joan PUIGBERT. *La Normal de Girona...*, p. 98.

54 Joan PUIGBERT. *La Normal de Girona...*, p. 100.

55 Josep CLARA, Pere CORNELLÀ, Joan PUIGBERT. *La Normal de Girona. 150 anys d'Història (1844-1994)*. Universitat de Girona – Facultat de Ciències de l'Educació: 1995, p. 102.

56 Segons Jordi Monés, «el 27 de novembre de 1936 fou adscrit a la Universitat de Valladolid. Durant el curs 1937-38 féu classes a la Normal de Guipúscoa» (J. MONÉS, *L'Escola Normal de Barcelona. 1845-1972*. Barcelona, 2000, p. 547).

57 Lluís M. MESTRAS. *Mestres d'aquell temps...*, p. 124.

Després de la Guerra civil

Acabada la Guerra civil, Mn. Jordà retornà a Girona i repregué les classes el 19 d'octubre de 1939.⁵⁸ Aleshores féu classes tant a la Normal com a l'Institut. No assistia a actes oficials i evitava el contacte amb les autoritats civils i de la Falange. Com a aficionat que era al futbol, solia ser habitual trobar-lo al camp de Vista Alegre veient els partits que s'hi jugaven.⁵⁹

Aquells primer anys de postguerra fou capellà de la presó, on assistí alguns condemnats a mort,⁶⁰ i també fou consiliari de l'Associació d'Antigues Alumnes de l'Immaculat Cor de Maria. Al mateix temps, també era confessor extraordinari de Celrà i consiliari de la Secció Especialitzada dels Mestres d'Acció Catòlica (SEMAC). Solia prendre part en els Cercles Comarcals d'Estudi, que gaudien d'una assistència notable de mestres.

En morir l'any 1945 la seva germana M. Teresa, amb qui vivia al carrer de Santa Clara,⁶¹ demanà el trasllat a la Normal de Barcelona, on residia el seu germà Joan, que era metge. El dia 6 de juliol de 1946 fou objecte de diversos actes de comiat en homenatge seu, tant a Casa Carles del Bisbat com a la Sala d'Actes de la Normal.

A partir, doncs, de l'any 1946, Mn. Jordà es trobava a Barcelona fent classes a la Normal i a l'Institut Menéndez i Pelayo.⁶² Per més que el 1948 encara el trobem vinculat a uns «Juegos Florales de Gerona» («interrumpidos des de 1936»), que l'Ajuntament organitza per Fires, on forma part del jurat al costat de Jaume Vicens Vives o Joaquim Pla Dalmau, entre d'altres persones, segons la crònica de l'acte.⁶³

També es dedicà a la tasca pastoral: fou capellà del convent de monges del Bon Salvador de Sant Feliu de Llobregat, on va celebrar, l'any 1961, les noces d'or sacerdotals. En aquesta celebració hi féu l'homilia el colomenc, llavors canonge, doctor Narcís Jubany. Mn. Jordà també féu classes en el col·legi que regentaven les mateixes monges. Finalment, Mn. Jordà traspassà el 3 de desembre de 1977, a l'edat de 91 anys.⁶⁴

Molts dels testimonis que el van conèixer coincideixen a dotar-lo d'una personalitat extraordinària. Josep M. Corredor digué d'ell que era «la persona més

58 *La Vanguardia Española*, 20 d'octubre de 1939, p. 9.

59 Lluís M. MESTRAS. *Mestres d'aquell temps...*, p. 124.

60 Josep CLARA. *Girona 1939: quatre sentències de mort*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 155, a propòsit del jove feijocista Martí Pou.

61 Cf. Llistat de professors de l'Escola Normal de Mestres de Girona, [1922], p. 191.

62 S'incorporà a la Normal de Barcelona per trasllat, segons una ordre ministerial del 22 d'octubre de 1946, i prengué possessió el desembre del mateix any com a professor de "Lengua y Literatura espanyola"; exercí a les dues escoles, la masculina i la femenina (i un temps fou secretari de la masculina) fins que se jubilà el 20 de maig de 1956. (MONÉS, *L'Escola Normal...*, p. 547). El dia del llibre de 1947 pronuncià a l'escola la conferència amb el títol "Amor de Cervantes al libro". (MONÉS, *L'Escola...*, p. 444).

63 *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 3 (1948), p. 294.

64 *La Vanguardia*, 4 de desembre de 1977.

autoritzada que hi havia a Girona per a difondre l'obra de l'inoblidable restaurador de la llengua catalana» i en destacava la «fidelitat a la terra, i a la seva màxima expressió, una llengua mil·lenària, a desgrat dels canvis polítics, no sempre favorables». Jaume Ministral, per la seva banda, alhora que recordava que havia estat oblidat, també destacava que «desenvolupà una gran obra catalanista a la Normal». ⁶⁵ Qui ha contribuït a reparar aquest oblit ha estat Lluís M. Mestras, el qual, a banda de descriure la seva metodologia escolar, també caracteritzà el personatge com a dotat d'un recte sentit de la responsabilitat, cosa que es manifestava en la seva puntualitat i en la seva gran capacitat de treball; i com un home pacient, dialogant i que no defugia tampoc les bromes. Com a capellà, estava adscrit a la parròquia del Mercadal. Veia amb bons ulls certs moviments renovadors dintre de l'Església, tals com la Federació de Joves Cristians (fejocistes). Tingué una certa relació amb la Casa Nostra, de Banyoles, fundada per Magdalena Aulina, cosa que li valgué una certa fricció amb el bisbe Cartanyà, a qui, tanmateix, va obeir i respectar sempre. Segons Mestras, era una persona que tenia les portes obertes als seus alumnes per a qualsevol consulta que els calgués adreçar-li, de tarannà obert i comprensiu. Recollí la simpatia i el reconeixement dels qui el conegueren. «En vida, havia estat sempre una excel·lent persona, un bon capellà, un magnífic professor i un gran catalanista», conclouia Mestras. ⁶⁶ Anys després, el seu record pervivia en molts dels seus alumnes: en els de la primera promoció de la República que es tornaren a trobar pel maig de 1980, després de 45 anys de no haver-ho fet; ⁶⁷ en Josep Planas i Mundet, alumne seu a l'Ateneu, ⁶⁸ o en Mingu Balmanya, que assistí als cursos nocturns de català a la Normal. ⁶⁹ En contrast amb aquests testimonis, Antònia Adroher fa constar que, després del 14 d'abril i de l'actuació d'ella en aquella data, l'actitud de Mn. Jordà no li era favorable: «Sabia que Mn. Jordà volia suspendre'm». Ella, però, va estudiar de valent i el mossèn es va veure obligat, segons diu, a aprovar-la. ⁷⁰

Els cursos de llengua catalana a Girona. La Normal i l'APEC. Els cursos en entitats. Els concursos de lectura i escriptura en català

Els estudiosos situen a l'any 1903 el punt d'arrencada en la reivindicació de la presència de la llengua catalana a les escoles per part dels mestres gironins, en part gràcies al moviment catalanista i a la recuperació de la consciència de la identitat cultural. Així, tot i ser un sector minoritari dins el professorat, el sector

65 «L'Educació a Girona». *Presència*, 515 (juny 1978), p. 35.

66 Lluís M. MESTRAS. *Mestres d'aquell temps...*, p. 125.

67 Isabel JUANOLA. «La 1a promoció de mestres gironins de la República es va reunir, ahir, després de 45 anys». *El Punt*, 11 de maig de 1980, p. 28.

68 Jaume FABRA i FORNAGUERA. «Josep Planas i Mundet, 83 anys a Girona». *Revista de Girona*, 116 (maig-juny 1986), p. 220 [20].

69 Xevi PLANAS. «Mingu Balmanya, el savi gironí de futbol». *Revista de Girona*, 155 (novembre-desembre 1992), p. 606 [26].

70 Josep CLARA, Pere CORNELLÀ, Joan PUIGBERT. *La Normal de Girona...*, p. 188.

catalanista gaudia de prestigi i anà fent-se un lloc gràcies al clima nacionalista que havia fet ecllosió amb motiu de la Guerra europea (1914-1918).

El 1906, en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, Francesc de Paula Maspons i Anglèsell pronuncià la ponència titulada *Necessitat de que l'Estat concedeixi una ampla llibertat d'ensenyansa, que permeti donarla segons la manera d'ésser, sentit y parlar dels habitants de Catalunya* i Joan Bardina n'oferí una altra amb el títol *La llengua catalana és l'única apta, tractantse de catalans, pera la educació integral dels nois y dels grans*. I, encara, Gregori Artizà, mestre de Capmany, hi parlà de la *Importància y necessitat dels estudis gramaticals per tota literatura y especialment per la nostra*. Aquest darrer va proposar la creació d'una Acadèmia o Institut que vetllés per la llengua. Sigui com sigui, malgrat les observacions de Mn. Alcover, la proposta trobà acollida i l'any següent es creava l'Institut d'Estudis Catalans.

Gairebé deu anys després, en 1915, Llorenç Jou i Olió plantejà concretament la necessitat que el català s'ensenyés a les Escoles Normals en el seu article *De les Agrupacions Normalistes: el català en llurs centres docents*, que fou publicat dins la revista *El Clamor del Magisterio* el dia 2 de març de 1915. Aquest escrit tingué repercussió entre els alumnes i els professors de la Normal de Girona, fins al punt de defensar la necessitat i, alguns, l'obligatorietat d'impartir cursos de llengua catalana a les Normals.

La Normal i l'APEC

El període de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1925) fou molt fructífer per a la llengua catalana. Durant aquells anys, fins i tot abans, es promogueren iniciatives que l'afavoriren llargament: el 1907 es creava l'Institut d'Estudis Catalans; el 1912 s'aproven les *Normes ortogràfiques* de l'Institut d'Estudis Catalans; el 1914 s'inaugurava la Biblioteca de Catalunya i el 1918 es publicava la gramàtica oficial de la llengua catalana.⁷¹ En gairebé tots aquests avenços destaca el nom de Pompeu Fabra. A partir de 1924 el mateix Pompeu Fabra començà a divulgar les seves reflexions sobre gramàtica a través de les conegudes *Converses filològiques*, uns articles apareguts a *La Publicitat*⁷² que plantegen i resolen dubtes idiomàtics molt freqüents.

De fet, l'agost de 1915 es creava a la Normal de Barcelona una càtedra de Llengua catalana regentada per Pere Barnils i Emili Vallès, aquest darrer com a auxiliar. En l'Agrupació Normalista, reunida en assemblea el 13 de febrer de 1916, es presentà una petició formal perquè es gestionés la implantació d'una càtedra semblant a la Normal de Girona. Pocs dies després es notificava que la Junta Directiva de l'Agrupació havia tramès una instància en aquest sentit a l'Ajuntament i a la Diputació de Girona.

71 Pompeu Fabra. *Gramàtica catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalana, 1917, 33 p. L'any 1995 l'Institut d'Estudis Catalans publicà una edició facsimil de la setena edició de l'any 1933 i es troba a l'abast del públic que vulgui consultar-la.

72 Vegeu l'edició crítica a càrrec de Joaquim Rafel i Fontanals, Pompeu FABRA. *Converses filològiques, I-II*. Barcelona: El Punt/Edhasa: 1983-1984.

Cursos de llengua catalana a Girona

La càtedra de llengua i literatura catalanes a la Normal de Girona, com hem vist en parlar de Mn. Jordà, no quedaria establerta, amb certes particularitats, fins al curs 1917-1918. Pel setembre, gràcies a les gestions de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i a un ambient cada cop més favorable a la presència del català a l'escola, els claustrats de la Normal assumeixen la petició de l'APEC d'oferir ensenyaments de llengua i literatura catalanes als alumnes. D'acord amb l'única condició posada pel claustre, que consistia a tenir la facultat de nomenar el professorat, l'encàrrec recaigué en l'esmentat Mn. Jordà per a la Normal masculina i en Anna Canalias⁷³ per a la Normal femenina. Aquesta darrera, en traslladar-se a Palma de Mallorca, seria substituïda per Carme Julià el 1921. Les particularitats d'aquesta càtedra són que era dotada per l'APECL que es tractava d'una assignatura voluntària i que pròpiament no formava part del pla d'estudis.⁷⁴

De l'activitat docent de Mn. Jordà al capdavant de la càtedra de català en trobem un testimoni elogiós pel juliol de 1920 provinent de la mateixa corporació municipal, que acordava fer constar en acta la seva satisfacció «por el brillante resultado obtenido en la cátedra de Gramática catalana de la Normal de Maestros».⁷⁵

Com és sabut, pel setembre de 1923 les coses començarien a capgirar-se, sobretot pel que fa a la llengua catalana. Malgrat les rèpliques que es feren des de *El Autonomista* a les disposicions del Directori militar, es forçà a l'ús exclusiu del castellà a l'escola i a l'Administració. El governador Juan de Urquía, en l'acte d'inauguració del curs a l'Institut de Girona, arribà a amenaçar de substituir els mestres que no seguissin les ordres i substituir-los per altres de castellans.⁷⁶

Aviat s'adoptaren disposicions en el sentit que calia ensenyar el castellà i fer les classes en castellà i se n'exceptuaven el Catecisme «y los aprobados por el Gobierno, desterrándose los demás»⁷⁷ En el mateix sentit es publicà una nota als

73 *Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*, 3 (desembre 1917), p. 37 i p. 39, respectivament, s'esmenta que la designació d'aquestes càtedres han recaigut en les persones del Dr. Ignasi E. Jordà i d'Agna Canalias i Mestres. Aquesta darrera fou la primera directora de l'Institut Femenal de Barcelona i poetessa en llengua catalana.

74 Joan PUIGBERT. *L'Escola Normal de Girona...*, p. 41. Vegeu també, *Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*, 1 (octubre 1917), p. 10: «Del Director de la Normal de Mestres de Girona, D. Cassià Costal, es rep una molt atenta comunicació accedint per votació unànim del Claustre de Professors, que sia instaurada en dita escola una càtedra de Gramàtica Catalana, oferint-se perquè la regenti un dels mateixos professors. El Consell acull ab molta satisfacció aquesta resposta i acorda en principi facultar la Presidència per posar-se d'acord amb el Director de la Normal per la consegüent elecció del mestre.» El Claustre de la Normal de Girona aprovaria per unanimitat el nomenament el 25 d'octubre de 1917 (cf. *Diario de Gerona*, 26 d'octubre de 1917, p. 5. Pel que fa a la Normal femenina, en el número 2 del mateix *Butlletí*, corresponent a l'octubre de 1917, hi llegim la notificació de la creació de la càtedra de català a l'Escola Normal de Mestresses: «Se dona compte d'un ofici de la Normal de Mestresses de Girona accedint a la instauració d'una Càtedra de Gramàtica Catalana en la mateixa. A sa vista i havent-se rebut anteriorment la de la Normal de Mestres, s'acorda oficiar a les Direccions respectives a fi d'obrir tot seguit matricules i cursos.»

75 *El Norte*, 27 de juliol de 1920.

76 *El Magisterio Gerundense*, 797 (27 de novembre de 1923), p. 7.

77 *Boletín Oficial de la Provincia de Gerona*, 23 d'octubre de 1923. Com a nota curiosa, cal dir que el diccionari Alcover-Moll, dotat per les Corts l'any 1920 amb una subvenció de 25.000 pessetes anuals, encara rebé una subvenció de l'Estat fins l'any 1926, en què s'anul·là la partida assignada.

mitjans de comunicació en què es prohibia fer les classes en català a les escoles que depenien de la Mancomunitat.⁷⁸ La mateixa Mancomunitat seria suprimida el 1925, quan n'era president Alfons Sala, comte d'Egara.

Tanmateix el treball en favor de la llengua no quedà apagat del tot. Fabra era aleshores president de l'Ateneu Barcelonès, entitat en la qual es va constituir el Comitè per la Llengua Catalana el 4 de novembre de 1923 a iniciativa de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana. La finalitat era organitzar simultàniament un gran nombre considerable de cursos de llengua i literatura catalanes. Amb tot, les autoritats aconseguiren anar-los neutralitzant i a finals de novembre, per exemple, Fabra tan sols pogué fer la sessió inaugural del curs que tenia assignat a l'Ateneu. Tan sols a Vic fou possible portar-ne a terme un amb relativa normalitat.⁷⁹

D'altra banda, com a complement del *Diccionari ortogràfic* (1917), Fabra treballà aquests anys en la redacció del *Diccionari general de la llengua catalana*: l'any 1930 es pot dir que ja el tenia enllestit, si bé no sortiria publicat en un sol volum fins l'any 1932. A més, ell mateix, a través d'una iniciativa privada com l'Ateneu Polytechnicum, el 1929 impartia lliçons de gramàtica catalana de forma presencial⁸⁰ o per correspondència.

La dimissió de Primo de Rivera el 28 de gener de 1930, substituït pel general Dámaso Berenguer Fuster, comportà que el règim s'anés suavitzant.⁸¹ El 10 d'octubre tenia lloc a Girona una conferència de Pompeu Fabra sobre *Fixació i depuració del llenguatge*, acte organitzat per l'Ateneu. El seu president, Carles Rahola, anunciava, en finalitzar, que «després de Fires s'inauguraria el curs de gramàtica catalana a l'Ateneu, professat per mossèn Ignasi Jordà, catedràtic de la Normal de Mestres» i que tindria lloc els dimarts, dijous i dissabtes de 7 a 8.⁸² S'hi incriviren 46 persones, si bé l'assistència tingué una mitjana de 21 alumnes. Mn. Jordà també portà a terme dos altres cursos: un a la Biblioteca Popular de la Dona i un altre a l'Escola Normal.

La cloenda del curs de l'Ateneu tingué lloc a Girona el dia 23 de maig de 1931, tot just a l'inici de l'etapa republicana, amb la presència de Pompeu Fabra.⁸³ Al matí s'inaugurava oficialment un altre curs de gramàtica, en aquest cas per

78 *La Vanguardia*, 25 de gener de 1924, p. 6.

79 Mila SEGARRA. *Pompeu Fabra. Una biografia*. Barcelona: Empúries, 1998, p. 230-231.

80 *La Vanguardia*, 12 de setembre de 1929, p. 9.

81 Mila SEGARRA. *Pompeu Fabra. Una biografia...*, p. 187s.

82 *Diario de Gerona*, 11 d'octubre de 1930, p. 2. Val a dir, que l'Ateneu gironí havia estat el primer a sol·licitar un d'aquells cursos que no es pogueren portar a terme l'any 1923 i ara també seria un dels primers a portar-ne un a terme, tot just acabat el període del Directori militar o gairebé a les seves acaballes.

83 *El Autonomista*, 27 de maig de 1931. El setmanari progressista *Avançada* el 28 de març de 1931 afirmava: «L'Ateneu de Girona porta ja dues victòries en el transcurs del present curs en profit de la ciutadania de Girona. L'organització d'un curs de filosofia a càrrec del professor català Serra i Hunter i la d'un curs de llengua catalana explicada per Mossèn Jordà(,) el culte professor de l'Escola Normal de Mestres.» Citat per M. CASACUBERTA. «La renovació cultural a la Girona republicana». Dins: *Segona República i Guerra Civil a Girona (1931-1939)*. Girona: Ajuntament de Girona (Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions, SGDAP), 2006, p. 109.

als funcionaris de la Generalitat, que també seria impartit per Mn. Jordà; a les 4 de la tarda Fabra presidia els exàmens a l'Escola de Mestres com a president del tribunal examinador i amb Mn. Jordà de secretari,⁸⁴ i a les 10 de la nit, cloïa l'esmentat curs de l'Ateneu començat pel novembre de l'any anterior.

A l'inici de les vacances d'aquell estiu de 1931, els dies 17, 18 i 19 de juliol, tenia lloc a la mateixa ciutat, organitzades per l'Associació de Mestres, unes Converses adreçades als mestres en què es parlà del Decret de bilingüisme, aprovat el 29 d'abril. No hi faltà l'aportació de Mn. Jordà al costat d'altres personalitats de l'ofici, com el mestre Josep Mascort o l'inspector Josep Junquera.

L'aportació de *Gerunda* a l'ensenyament del català

A banda dels tradicionals cursos presencials, l'ensenyament incorporà diverses innovacions didàctiques durant el període de 1917 a 1936. Una van ser els cursos de català per correspondència i una altra, els cursos radiats de català per Ràdio Associació i la Unió Radio Barcelona.⁸⁵ A mig camí, hi ha els cursos publicats en revistes. En aquest punt podem esmentar la revista *Gerunda*.

Encapçalat pel títol *Curs teòric i pràctic de la Llengua catalana. Gramàtica, exercicis, anàlisi, vocabulari, composició i dins la secció «L'Escola en acció»,* aparegueren del número 439 al 466, durant el curs 1931-1932, unes fitxes de català de caràcter eminentment pràctic. Constaven d'un breu resum de gramàtica acompanyat d'uns quants exercicis. La col·lecció d'exemplars consultada no és completa i falten algunes lliçons, ben segur, i en total en comptem setze. Comencen per l'ortografia i acaben per la sintaxi, i els títols són els següents: *Els mots i les lletres* (n. 439), *Valors fòniques de les lletres* (n. 440-443), *Les síl·labes* (n. 444), *Els accents* (n. 445), *El nom i l'adjectiu qualificatiu* (n. 446), *Els complements del verb* (n. 447), *La proposició gramatical. L'atribut* (n. 449), *El singular i el plural dels noms* (n. 452), *El pronom* (n. 453), *L'adjectiu i l'article* (n. 461), *Concordança de l'adjectiu qualificatiu* (n. 462), *Els adjectius interrogatius, admiratius i indefinits* (n. 464), *Complements del verb* (n. 466).

Com s'ha dit més amunt, aquestes lliçons no van signades, però, atesa la participació de Mn. Jordà a la revista i la seva dedicació a l'ensenyament de la llengua catalana, pensem que és probable que siguin obra seva. El programa que descriuen aquestes lliçons s'assembla al del curs que Jordà va impartir a l'Ateneu a començaments d'aquest 1931. Segons el periodista, «el programa redactat pel professor, compost de 31 lliçons, conté, en grau elemental, tot el nostre idioma: ortografia, morfologia, sintaxi i barbarismes. Totes les lliçons han anat seguides d'exercicis pràctics fets com a conclusió lògica, i en els darrers dies dels cursos, uns quants dictats i exercicis de repàs han palesat ben clar l'eficàcia del seu mètode car tots els alumnes assidus els han redactat amb una fluïdesa i un mínim de

84 Vegeu la reproducció de la qualificació rebuda per Cèsar Ballesta i Curcoll, publicada a *L'Amic*, on consten les respectives signatures. Cf. *L'Amic*, 3 (desembre 1986), p. 3.

85 *La Vanguardia*, 9 de desembre de 1931 i 22 de desembre de 1931.

faltes, que molts dels nostres prohoms, destacats pel seu catalanisme, voldrien per als seus escrits.»⁸⁶ El caràcter de síntesi i la metodologia pràctica són dues de les característiques coincidents. Els barbarismes, però, no apareixen en la versió de Gerunda. Atesa la data a partir de la qual van sortir publicades (25 de setembre de 1931), pensem si no es tracta de les fitxes de treball que Mn. Jordà faria servir en el curs de Santa Coloma de Farners.⁸⁷

Pompeu Fabra i Mn. Ignasi Enric Jordà

La tasca de Mn. Jordà pel que fa a l'ensenyament del català era avalada per Pompeu Fabra, segons informava el *Diario de Gerona*, a propòsit d'una nova visita del filòleg a la ciutat Gironina el 25 de novembre: «Al matí [Fabra] canvià impressions amb el Professor de Gramàtica i Literatura Catalanes de l'Escola Normal respecte la tasca docent que es ve desenrotllant, tasca que aprovà en absolut, car, segons afirmà, [és] el Centre escolar de Catalunya on es fa més bona feina en l'ensenyament d'aquestes disciplines».⁸⁸ Aquella jornada, Fabra donà una lliçó sobre el *Pronom relatiu i el seu ús sintàctic* als alumnes de l'Escola Normal del Magisteri; una altra lliçó, sobre el *Pronom feble li i les seves combinacions en contacte amb altres pronoms* als alumnes del curs de gramàtica catalana organitzat per la Comissaria de la Generalitat; i una conferència a la Biblioteca Popular de la Dona sobre «les exquisideses de la nostra llengua i la tasca que a les dones catalanes està reservada en aquest aspecte». Fabrà retornà a Girona el maig de 1933 per visitar la Normal, «acompanyat de mossèn Jordà, assabentant-se amb complaença de la tasca realitzada a les classes de gramàtica catalana», i a la nit pronuncià una conferència al Saló de Sessions de l'Ajuntament, organitzada per l'Ateneu.⁸⁹

En el balanç de 1931-1932 de l'activitat portada a terme per la Comissaria Delegada de la Generalitat a Girona es constata «el zel posat en aquest ram [de l'ensenyament] tan important de la formació de la personalitat catalana: curssets de gramàtica catalana a càrrec de mossèn Enric Jordà i Pompeu Fabra per a els funcionaris» i es valorà aquesta activitat com «una de les tasques més importants dutes a terme durant el primer any de Comissaria».⁹⁰ Durant el curs 1934-35, en el context de les classes de català impartides per Mn. Jordà, hi hagué una conferència de Pompeu Fabra amb el títol *Lliçó pràctica sobre morfologia catalana*.

86 *El Autonomista*, 27 de maig de 1931, p. 2.

87 D'aquest curs en parlarem més avall. D'altra banda, preguntant-nos per la font que serví per a elaborar les esmentades fitxes, vam pensar en un primer moment en la gramàtica catalana de grau mitjà esmentada més amunt, però tan sols hem sabut trobar paral·lelismes en les definicions de substantiu i de pronom. En la resta, el material de *Gerunda* considerem que és original.

88 *Diario de Gerona*, 28 de novembre de 1932, p. 2.

89 *Diario de Gerona*, 12 de maig de 1933; *L'Autonomista*, 12 de maig de 1933.

90 *L'Empordà Federal*, 27 d'agost de 1932.

És possible que es pugui localitzar altra documentació sobre la relació entre Fabra i Jordà, però ja s'entreu que fou franca i d'estreta col·laboració. Es podria dir que Jordà fou l'home de Fabra a Girona, tal com alguns testimonis apunten.

Altres activitats relacionades amb la llengua i la cultura catalanes

Una de les activitats promogudes per l'APEC que tingueren més ressò foren els concursos de lectura i escriptura. Mn. Jordà participà almenys en dos d'aquests concursos, l'any 1921, en els tribunals examinadors: un a Castelló d'Empúries i un altre a Sant Feliu de Guíxols.⁹¹

L'objectiu d'aquests concursos era «impulsar el coneixement del català modern en tots els àmbits infantils», al costat d'un viu interès «per conèixer la pròpia història, ja que, en les forces culturals de l'època i en el pensament del catalanisme, l'estudi de la Història de Catalunya significava, fonamentalment, un motiu per incrementar l'autoestima i el coneixement d'una cultura i un passat que oficialment no existien.»⁹² Per a Manuel Folguera i Duran aquests concursos foren «els treballs més espectaculars per al públic», s'efectuaren en poblacions de totes les categories i aconseguiren la cooperació local i econòmica d'Ajuntaments, col·lectivitats i particulars. De fet aquests concursos no eren finançats per l'APEC, sinó pels mateixos locals que recollien fons per portar-los a terme, com en el cas de Sant Feliu de Guíxols l'any 1934.⁹³ Els concursants quedaven agrupats per edats. Podien inscriure's individualment o col·lectiva. Al darrere solia haver-hi un mestre local. El seguiment tècnic anava a cura de l'APEC (Tomàs Iduarte, E. Artells, Manuel González Alba, Emili Vallès, Esperança Figueras, Josep Roch...).

«Al matí es desenvolupaven —explica Lluís Duran— les proves en teatres o aules escolars, salons consistorials o biblioteques populars [...] Superades les proves, a la tarda, o bé l'endemà, s'iniciava l'aspecte estrictament públic. Durant l'acte, carregat de fortes connotacions d'afirmació cívica catalanista, es difonia l'obra de l'entitat davant els mestres, pares i familiars, i davant les autoritats locals. Amb un parlament normalment a cura d'un membre vingut de Barcelona, l'acte servia per donar a aconseguir la tasca de la delegació local i, amb la presència de la corporació local, aprofitar per establir-hi lligams; també s'hi detallaven les bases del concurs i s'hi proclamaven, a la fi, els guanyadors.»⁹⁴

El repartiment de premis es feia a tres nivells i per sexes. Normalment eren lliurats en metàl·lic. Els qui havien participat al concurs però no havien obtingut cap premi, rebien llibres de l'Editorial Pedagògica o de la Col·lecció Popular Barcino.⁹⁵ El valor d'aquests concursos rau en el fet que tenien una gran utilitat en el projecte de desplegament de l'escola catalana. Segons Tomàs Iduarte, «al seu ressò molts

91 *Alt Empordà*, 23 de juliol de 1921; *Marinada*, 1 de juliol de 1921.

92 Lluís DURAN. *Pàtria i escola...*, p. 171.

93 Lluís DURAN. *Pàtria i escola...*, p. 172, nota 50: *La Publicitat* (8 de juny de 1934).

94 Lluís DURAN. *Pàtria i escola...*, p. 173.

95 Lluís Duran també afirma com a possible «aportacions petites de diners». Lluís DURAN. *Pàtria i escola...*, p. 173, nota 54.

infants començaren a practicar-la; molts mestres destinaven cada dia més hores a fer-la llegir i escriure». ⁹⁶ Altres objectius dels concursos eren obrir-se al públic escolar, impulsar així la catalanització de les escoles i conèixer sense interferències altres organismes o institucions educatives. També s'aconseguia la participació dels mestres, que podien participar en el desenvolupament dels concursos i conèixer la producció editorial de l'APEC, cosa que podia repercutir en nous lectors i nous socis. I encara s'aconseguia un altre objectiu: conèixer l'estat de l'aprenentatge de la llengua i dels coneixements històrics i geogràfics, en les versions respectives. En venir la Generalitat, hom es va plantejar la continuïtat dels concursos, atès que sembla que la Generalitat podria regir la totalitat de l'ensenyament. Alexandre Galí, responsable de la Comissió Tècnica que els portava a terme, va proposar unes quantes mesures per millorar el nivell i l'efectivitat d'aquests concursos, segons cada nivell: 1r: Lectura d'un fragment, Escriure un dictat d'unes quantes frases (amb un màxim de 12 paraules cadascuna); 2n: Dictat, Lectura d'un fragment; 3r: Lectura d'un fragment, traducció del castellà, explicació escrita d'una imatge o d'un objecte. També Artur Martorell féu algunes propostes encaminades a la millora dels concursos, que no havien de limitar-se a llegir i escriure, sinó a més, també s'hi valorés tot allò «que comporti aquest ensenyament com a expansió i com a comprensió, tan oral com escrita». ⁹⁷

En el Concurs de Lectura i Escriptura catalanes de Sant Feliu de Guíxols hi apareixen molts d'aquests ingredients. L'acte tingué lloc del 3 de juliol de 1921 i aplegà nois i noies de la comarca de la Selva i del Baix Empordà. En total 204 infants de Sant Feliu de guíxols, La Bisbal, Palamós, Calonge, Llagostera, Caldes i Sils. Hi foren presents mestres i representans dels ajuntaments d'aquestes localitats. El lloc escollit per a celebrar el concurs foren les escoles nacionals de Sant Feliu. Hi hagueren tres tribunals: en un primer hi havia el Dr. Josep Riera i Puntí (de l'APEC, Barcelona), Bonaventura Sabater (Begur), Bonaventura Cadadevall (La Bisbal) i Mn Jordà (Normal de Girona); en el segon hi trobem Mercè Clutaró (Normal de Girona), Pau Romeva (APEC, Barcelona), Jesús Sanz (Normal de Lleida) i Abelard Fàbrega (mestre de Llagostera); finalment, en el tercer, hi foren presents Salvador Albert (Diputat a Corts), Cassià Costal (director de la Normal), Joan Ruiz i Porta (Arxiver de la Mancomunitat de Catalunya i delegat de l'APEC) i Miquel Roger i Crosa (diputat provincial i escriptor). De la secció primera foren premiats Dolors Sanz (Llagostera), Rosa Grimal (Sant Feliu de Guíxols), Neus Font i Sureda (Caldes de Malavella), Heribert Bayó, Artur Oliveres i Josep Cruanyes. En la segon secció resultaren guardonats Catarina Garcia i Llucià, Murlà i Pilar Casanoves (totes tres de Sant Feliu de Guíxols), Emili Fabrelles (La Bisbal), Ferran Roca i Joan Miranda (tots dos de Sant Feliu de Guíxols). En aquest grup es donà també un premi a Antoni Martín (Sant Feliu de Guíxols) «per haver fet el seu exercici escit sens una sola falta ortogràfica». La tercera secció atorgà

96 Lluís DURAN. *Pàtria i escola*, p. 174, nota 55: *La Publicitat*, 8-III-1932.

97 Lluís DURAN. *Pàtria i escola*, p. 175, nota 60: *La Publicitat*, 17-IV-1936.

premis a Vicenta Gotarra, Maria Rissech, Joana Marquès i Dolors Puig, «úniques concursants, totes de Llagostera» i Ramon Pujol (Llagostera), Martí Mompió (Sils), August Vidal i Enric Masgrau (tots dos de Llagostera). En aquest grup es remarcà «la forma exquisida amb que'l noi Ramón Pujol redactà el seu exercici escrit». El repartiment de premis es feu al saló del casino El Guixolenc amb un gran èxit de participació. Hi prengueren la paraula Agustí Casas, president de la comissió delegada de l'APEC a Sant Feliu de Guíxols; Bonaventura Sabater, Miquel Roger, el Dr. Riera i Puntí i el president, Joan Ruiz Porta. La crònica elogia Agustí Casas «per la concepció profunda i per la forma delicada» del seu parlament. Casas era un dels organitzadors del concurs, juntament amb «el jove i culte regidor En Santiago Marill, i l'il·lustrat i activíssim mestre nacional n'Antoni Muntanyola».⁹⁸

El mes següent tenia lloc un altre concurs a Castelló d'Empúries, el dia 14 d'agost, com a cloenda de la Festa Major. Aquesta edició anava destinada a noi i noies de l'Alt Empordà que no passessin de 18 anys i era previst de portar-lo a terme al Teatre Novetats a partir de les dues de la tarda. En aquest cas era organitzat pel Centre Nacionalista de Castelló, que tenia la seu a la plaça de les Cols, al principal del número 8. Els inscrits havien de presentar un treball dins un sobre tancat, de dues quartilles. Es preveia que el dia del concurs es faria un dictat a la pissarra, un exercici oral i públic. Les bases preveien deixar desert el primer premi. Jordà fou membre del Jurat examinador juntament amb Agustí Riera, president de la Diputació de Girona; Manuel Folguera i Duran, president de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana; Lluís Massot i Balaguer, advocat i tinent d'alcalde de Barcelona, i Josep Barceló i Matas, mestre, que actuà en qualitat de secretari. El primer premi era dotat de 300 pessetes. També es contemplaven dos altres premis per a nois, dotats amb 50 pessetes i dos més per a noies, també dotats amb 50 pessetes. Com en altres edicions, també es preveia un reconeixement als qui, malgrat no obtenir cap d'aquests guardons, fossin mereixedors d'un reconeixement. En aquest cas rebrien una remesa de llibres o algun altre present, com a record del concurs. Les bases la gramàtica catalana de l'IEC com a base per a la preparació dels candidats: «Per a servir de base d'estudi als concursants i per a millor orientació dels professors que hagin de preparar-los, l'entitat organitzadora ha adoptat la gramàtica de l'Institut d'Estudis Catalans».⁹⁹

També per l'octubre de 1922 participa en un aplec de Pomells de Joventut de l'Empordà celebrat a Peralada, juntament amb altra gent de Girona com Mn. Pla, Camps i Arboix, Xifra Riera, Rodríguez Grahit i un gran nombre de pomellistes de Sarrià de Ter, trobada en què les noies anaven cofades «amb la blanca caputxeta per anar a l'ofici del matí», mentre que els nois i els homes «rumbejaren l'em-

98 *El Magisterio Gerundense*, 639 (14 de juliol de 1921), p. 5-6.

99 *Alt Empordà*, 23 de juliol de 1921, p. 2.

pordanesa barretina».¹⁰⁰ De fet, Jordà era el conciliari d'un nou grup de Pomells de Joventut anomenat «Sant Narcís».¹⁰¹

Pel gener de 1923 féu una conferència a Torroella de Fluvià com a membre del Grup d'Amics de la Cultura Popular. Segons *El Norte*, «todo el pueblo acudió a oír al conferenciante, que fué aplaudido con gran entusiasmo.»¹⁰²

Activitats pastorals

Per l'agost de 1931 s'organitzà una Diada d'Estudis de Sacerdots Amics dels Joves, en la qual s'anunciava la participació de Mn. Jordà, que hi tenia previst exposar les «Característiques del zel en l'apostolat dels joves». Participaren en aquesta diada Mn. Josep Comerma, rector de Canet de Mar; Mn. Pere Masnou, arxiprest d'Olot; Mn. Agustí Burgas, professor del Liceu de Figueres; Mn. Albert Bonet, director del Secretariat de Joventut de Barcelona, i Josep M. Carbó, consiliari de la Joventut Catòlic de Girona.¹⁰³ Aquesta participació no es pogué fer efectiva finalment ja que Jordà es trobava aquells dies a Santa Coloma de Farners impartint un curset de català. Va ser substituït a la Diada per mossèn Dausà, ecònom de Peralada, que hagué d'improvisar un parlament sobre el tema previst, «qui és premiat amb forts aplaudiments».¹⁰⁴

El Curset de Santa Coloma de Farners (1931)

L'estiu de 1931, amb data del 18 de juliol, l'Ajuntament de Santa Coloma de Farners rebia una carta d'una comissió organitzadora informant-lo que a la Sala d'Actes de la Casa de Cultura tindria lloc un primer curset de gramàtica catalana del 17 d'agost al 12 de setembre. La finalitat no era altra que sol·licitar la col·laboració econòmica del Consistori «per poguer atendre les despeses obligatòries, i amb el sol desitg de aminorar, en lo possible, com ja hem realitzat, l'import de la matrícula».¹⁰⁵

La Comissió envià adjunta una butlleta d'inscripció on es llegeixen les característiques del curs pel que fa al professor («Mn. Enric Jordà, catedràtic de Girona»), el lloc disponible («el local de la Casa de Cultura que hi ha sobre la Biblioteca»), els destinataris i la quota («aquelles persones d'ambdós sexes que prèviament s'hagin inscrit i satisfet la quantitat de cinc pessetes com a dret d'inscripció»), les persones encarregades de rebre les inscripcions (Caterina Perpinyà,

100 *Alt Empordà*, 21 d'octubre de 1922.

101 Pere SOLER I MASÓ. *L'educació en el lleure a Girona. Les iniciatives de l'Administració, l'Església i la societat civil (1900-1936)*. Girona: Universitat de Girona, 2008, p. 647. Soler remet a la informació sobre l'acte de presentació que tingué lloc a Girona i del qual aparegueren notícies al *Diario de Gerona* dels dies 7 i 13 de juliol de 1922.

102 *El Norte*, 29 de gener de 1923.

103 *La Veu de l'Empordà*, 8 d'agost de 1931.

104 *La Veu de l'Empordà*, 22 d'agost de 1931.

105 ACSE, Ajuntament de Santa Coloma de Farners, Correspondència, 18 de juliol de 1931.

Pilar Noguera i Ramon Cors) i l'horari («Les lliçons començaran el dia 17 d'agost i continuaran, els dilluns, dimarts, dimecres, dijous i divendres de cada setmana de dos quarts de vuit a dos quarts de nou del vespre»).

L'Ajuntament, reunit el tres d'agost sota la presidència de l'alcalde Josep Carós i Vidal, tractava la qüestió i acordà «contribuir a ello el Ayuntamiento abonando la cuota de inscripción de los alumnos pobres [que] lo soliciten a elección y propuesta de los Sres. Alcalde y Concejal de Enseñanza, D. Tomás Hortal».¹⁰⁸ El Consistori col·laborà pagant 14 inscripcions.¹⁰⁹

El motiu pel qual la Comissió es decideix a organitzar aquest curs el llegim al començament del text introductori de la butlleta d'inscripció: «Davant del gran interès que ha desvetllat arreu de Catalunya l'ensenyament del català, Sta. Coloma no pot quedar enrera, a aquest fi s'ha organitzat un curset de Gramàtica Catalana».¹¹⁰

Efectivament, a partir de la consulta d'exemplars del *Diario de Gerona*, *El Autonomista* i *La Vanguardia* de l'època, no és difícil trobar exemples que corroborin aquest «gran interès» en els primers mesos de l'any 1931, especialment després de la proclamació la República el 14 d'abril, els quals foren realment intensos. Es pot parlar d'una veritable efervescència social que en moltes poblacions es manifestà organitzant cursos de català, llengua que aleshores recuperava carta de ciutadania després d'haver estat injustament marginada.

Com hem vist més amunt, la lluita per la incorporació de la llengua a l'ensenyament i la docència de cursos de català venia de lluny i ara eclosionava impulsada per la nova situació política que generà àmplies expectatives i, d'alguna manera, contra l'etapa de repressió del temps de la Dictadura. Es feia realitat una iniciativa del Comitè per la Llengua Catalana avortada aquells anys i que consistia a difondre al màxim el coneixement de la llengua catalana mitjançant tants cursos de català com fos possible d'organitzar, just com a resposta a les prohibicions en sentit contrari. Aleshores no fou possible endegar-los, excepte en algun cas escadusser (recordem el cas de Vic o la conferència inicial de Fabra a l'Ateneu Barcelonès).¹¹¹ Precisament, el primer a sol·licitar un d'aquests cursos fou l'Ateneu de Girona, però el governador el prohibia el 7 de desembre de 1923. Fins després de 7 anys, no es tornaria a organitzar i aquesta vegada es portaria a terme sense cap dificultat.

106 Extreta d'una fotografia publicada a *Ressò*, 285 (octubre 1985), p. 10.

107 Empleat de la Caixa de Pensions.

108 *Llibre d'actes de l'Ajuntament de Santa Coloma de Farners, 1929-1932*, p. 48.

109 *Llibre d'actes de l'Ajuntament de Santa Coloma de Farners, 1929-1932*, p. 53v: «Foren aprovats els següents comptes: [...] una de Ramon Cors per la comissió organitzadora del "Curset de Català" d'import 70 pessetes per les inscripcions fetes per l'Ajuntament.»

110 Cf. nota 103.

111 Lluís DURAN. «El Comitè per la Llengua Catalana, un experiment frustrat?». *Revista de Catalunya*, p. 85-104.

Algunes activitats de l'any 1931 relacionades amb la llengua catalana abans i després del curset de Santa Coloma

De la consulta de les capçaleres abans esmentades i a l'entorn dels mesos d'agost-setembre de 1931, podem elaborar una breu cronologia d'unes quantes activitats portades a terme sobretot a la ciutat de Girona, però també en altres indrets propers a la comarca de la Selva. Malgrat que aquesta selecció no té caràcter exhaustiu, és prou il·lustrativa del gran interès desvetllat per l'ensenyament del català, tant abans com després del curset de Santa Coloma.

Així, per exemple, pocs dies després que el 29 d'abril el Ministeri d'Instrucció Pública donés llum verd al Decret de bilingüisme que obria l'accés de la llengua catalana a l'ensenyament oficial, a Amer el Centre Republicà Federal sol·licitava, amb data 8 de maig, que el mestre de l'escola d'Amer Sr. Joaquim Saurina impartís algunes conferències de gramàtica catalana als seus socis.¹¹² El curset s'iniciava el 20 de maig.¹¹³

Tal com hem dit més amunt, el 23 de maig, Mn. Ignasi Enric Jordà acabava el curs de català a l'Ateneu de Girona, curs que havia començat el novembre de 1930.¹¹⁴ Tanmateix no seria fins al 2 de juny que s'esdevindria la cloenda, juntament amb altres activitats. Efectivament, aquell fou un dia especialment dens quant a actes relacionats amb la llengua catalana a Girona. Val a dir que la presència de Pompeu Fabra en els actes fou abastament aprofitada: al matí tenia lloc la inauguració d'un curset de Gramàtica catalana per als funcionaris de la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Girona. Fabra parlà sobre «los problemas y las disciplinas que ofrece y exige la escritura correcta de nuestra lengua vernacular. Su disertación ha abarcado los tres puntos básicos de la gramática: Ortografía, Morfología y Sintaxis, ofreciendo interesantísimos ejemplos de cada uno de ellos».¹¹⁵ A la tarda, tingueren lloc els exàmens dels alumnes de Mn. Jordà a la Normal de Mestres, presidits pel mateix Fabra i amb Jordà com a secretari. Fabra també visità i s'adreçà a un grup a la Biblioteca de la Dona.¹¹⁶ Finalment, a la nit, tingé lloc l'acte de cloenda del curs de Mn. Jordà a l'Ateneu, en el qual

112 *Diario de Gerona*, 8 de maig de 1931.

113 *Diario de Gerona*, 21 de maig de 1931.

114 *El Autonomista*, 27 de maig de 1931.

115 *Diario de Gerona*, 2 de juny de 1931.

116 A Girona aquesta institució tenia la seva seu a la casa de la Caixa de Pensions, al carrer de Santa Clara, ben a prop del domicili de Mn. Jordà. Tenia per objectiu incentivar les arts populars i casolanes enfront de «l'empenta de l'art industrialitzat» i potenciar les virtuts ancestrals com «la reconeguda paciència de les nostres àvies», la «veritable cultura» (Cf. M. CASACUBERTA. «La renovació cultural a la Girona republicana»..., p. 21). De fet, però, l'any 1923, Mn. Jordà ja apareixia vinculat a una institució dedicada a promoure la dona com era l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona de Barcelona, juntament amb Mn. Ricard Aragó i Turon, *Ivon l'Escop*, quan el centre rebé la visita de membres del Movimiento Católico Femenino que el qualificà d'«únic en España y aún fuera de España». Val a dir que el grup assistia a la Setmana Diocesana de Barcelona, celebrada en aquesta ciutat els dies 11-15 d'abril. Tots dos hi consten com a professors. Cf. *Revista Católica de Cuestiones Sociales*, XXIX, 341 (maig 1923), p. 296.

Fabra també hi pronuncià una conferència, aquesta vegada sobre «La llengua literària».¹¹⁷

Pel juny, Jordà comença a Girona el curs de gramàtica catalana destinat als funcionaris de l'Ajuntament i la Diputació de Girona.¹¹⁸ A començaments del mes de juliol, el dia 1, l'Associació de Periodistes, reconvertida en Associació de Premsa, acorda organitzar per a començaments d'octubre un curs de gramàtica catalana.¹¹⁹ Dos dies després s'interromp el curs de català adreçat als funcionaris a causa de les vacances estivals.¹²⁰ En l'intermedi, del 17 al 19 de juliol, ¹²¹ s'esdevé a Girona un important curset de català organitzat per l'Associació de Mestres de la Província de Girona. Hi participen 150 mestres i les sessions es fan al Grup Escolar de Girona.¹²²

Aquesta embranzida de cursos i cursets no s'acabà amb el de Santa Coloma, ja que posteriorment, el 15 de setembre, la Joventut Republicana del Centre d'Unió Republicana organitzà un curset teòric i pràctic de gramàtica catalana per als seus socis, portat a terme al seu local del carrer del Carme, 12.¹²³ Pocs dies després el mestre Josep Mascort, que exercia com a tal a l'escola de Vilanna, iniciava un curs de gramàtica catalana.¹²⁴ Ja entrada la tardor i passat Fires, el dia 18 de novembre, Mn. Jordà es féu càrrec d'un curs complet i gratuït de gramàtica catalana que durà fins pel maig de 1932. S'hi incriviren 110 persones i les classes s'impartien els dimarts, dijous i dissabtes, de set a vuit del vespre.¹²⁵ Finalment, ja les acaballes de l'any, el 2 de desembre, a Llagostera s'hi continuaven impratint classes de gramàtica catalana a càrrec de Julià Cutiller.¹²⁶

D'aquest any, encara hi podríem afegir els cursos radiofònics de català que s'emetien tant a la Unió Ràdio Barcelona «con asistencia de alumnos ante el

117 Aleshores Fabra es trobava en un moment àlgid de la seva carrera i de la seva obra. Tanmateix els estudiosos fan notar que era conscient del moment delicat que aleshores es vivia previsament arran del Decret de bilingüisme, del qual denunciava les limitacions que podia comportar per a la plena normalització del català a Catalunya, a les escoles i a l'Administració. Fabra es dedicà a fer entendre que l'artificiositat que comporta tot estàndard no està en discontinuïtat amb la naturalitat de la llengua parlada, i tanmateix, és un peatge que cal pagar si es vol disposar d'una llengua de cultura, però també catalana i sense interferències, cosa que és la mostra de la personalitat d'un poble. Aquestes eren les idees bàsiques que Fabra havia expressat a Reus el 25 d'abril de 1930, convidat pel Cercle de Lectura, on pronuncià una conferència amb un títol, si fa no fa, idèntic, *El català literari*, títol amb què apareixeria l'any 1932 una obreta seva a la col·lecció Barcino. Més endavant tornaria a Reus i desenvoluparia en altres conferències el seu pensament sobre la llengua literària. Cf. Jordi GINEBRA – Joaquim MALLAFRÉ. «Pompeu Fabra a Reus: textos i contextos». Dins: *Estudis de llengua i literatura catalanes/Ll. Miscel·lània Joan Veny/7*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005, p. 153-180, especialment les pàgines 162-177.

118 *Diario de Gerona*, 11 de juny de 1931.

119 *Diario de Gerona*, 1 de juliol de 1931.

120 *Diario de Gerona*, 3 de juliol de 1931; *La Vanguardia*, 5 de juliol de 1931.

121 La carta adreçada al consistori colomenc de què parlem al començament d'aquest apartat és, precisament, del 18 de juliol i una setmana després, el 24 del mateix mes, *La Vanguardia* publica la notícia de la convocatòria del curset.

122 *El Autonomista*, dies 21, 24 i 27 de juliol. Les cròniques són signades per Lluís Moreno Pallí, de Calonge, i Josep Mascort, de Besanó.

123 *Diario de Gerona*, 19 d'agost de 1931.

124 *El Autonomista*, 23 de setembre de 1931.

125 *Diari de Gerona*, dies 12 i 18 de novembre de 1931.

126 *La Vanguardia*, 2 de desembre de 1931.

micrófono, dado por la entidad Palestra, Associació Nacional de Joventuts, a cargo del profesor nativo don Eduardo Artell y Bover»,¹²⁷ com a Ràdio Associació, «a cargo del professor don Emiliol Vallés Vidal, de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana».¹²⁸

Aquest recull breu, no exhaustiu i del tot parcial, des del punt de vista geogràfic, ja dóna a entendre la intensitat cultural d'aquell 1931, d'un abast molt més ampli, que anava més enllà d'aquests cursets, però de la qual aquests darrers participaven. El 1933 encara Mn. Jordà va fer un curset a català a Malgrat de Mar (segons fa constar la *Memòria* de l'APEC d'aquell any) i a Banyoles (*Butlletí* de l'APEC, núm. 28, oct. 1933).

Crònica del curs

A banda de la poca documentació municipal relacionada amb el curset de Santa Coloma de la qual disposem, la resta de dades que en tenim provenen de la crònica del corresponsal de *La Vanguardia* que va donar-ne notícia i va elaborar tres breus que, podríem dir, coincideixen amb l'abans, el durant i el després d'aquest curs.

Així, el dia 24 de juliol el corresponsal es feia ressò de l'expectativa que havia causat la notícia de l'organització del curs i indicava que el professor seria Mn. Ignasi Enric Jordà i Caballé, catedràtic de la Normal de Girona. També assenyalava, tal com indica la butlleta d'inscripció, que els interessats podien apuntar-s'hi en tres llocs diferents. El primer es trobava al carrer del P. Manuel Rodés, número 2, a l'establiment comercial on era possible comprar força de tot regentat per Caterina i Joan Perpinyà i Masbernà. El segon punt d'inscripció es trobava al carrer de Jacint Verdager, número 11, on vivia Pilar Noguera i Turon, que era bibliotecària. El tercer punt d'inscripció corresponia al carrer de Sant Sebastià, número 2-4, on hi havia les oficines de la Caixa en què treballava Ramon Cors i Bellvehí. Recordem que La Caixa cedí gratuïtament el local per a fer-hi el curset

El dia 9 de setembre, ja a les acaballes del curs, el corresponsal explicava que el curs s'estava portant a terme «con gran brillantez» a la Casa de Cultura, com hem dit, situada al mateix edifici on hi havia la biblioteca de la Caixa d'Estalvis,¹²⁹ amb la concurrència d'una vuitantena d'alumnes. Ens informa que el mateix Mn. Jordà compaginava aquest curs amb unes conferències «para obreros», «con gran éxito», a l'Ajuntament.¹³⁰ La nota acaba anunciant una festa de cloenda del curs amb l'assistència de Pompeu Fabra.

127 *La Vanguardia*, 9 de desembre de 1931.

128 *La Vanguardia*, 22 de desembre de 1931.

129 *La Veu de la Selva*, 23 de juliol de 1923, p. 4-7.

130 D'aquestes conferències, malauradament, no n'hem pogut obtenir cap altre testimoni documental, almenys per ara. Fem una crida perquè si algú en coneix algun detall o pot facilitar-ne alguna informació, la comparteixi amb el Centre d'Estudis Selvatans per tal que la poguem difondre oportunament.

Efectivament, el dia 18 de setembre llegim una breu però interessant crònica dels actes de finalització del curs. El cronista explica que Pompeu Fabra (que aleshores era inspector dels esmentats cursos de català)¹³¹ «disertó sobre nuestra gramática y su uso familiar».¹³² Durant la seva estada a Santa Coloma li oferiren un aperitiu al Recreo Farnense, l'hotelet del parc de Sant Salvador,¹³³ i el convidaren a assistir a un partit de tennis a les Termes Orion.¹³⁴ La jornada acabà amb una vetllada a casa de la família Geronès, a la qual assistí el mateix Fabra.¹³⁵

Val a dir, que, potser fruit dels contactes de Mn. Jordà i Pompeu Fabra, tots dos integrants de l'APEC, amb membres de l'Ajuntament, el consistori de Santa Coloma de Farners esdevingué soci col·lectiu honorari de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana a partir del dia 11 de setembre de 1931.¹³⁶

El temari

Malauradament, no disposem del temari concret que Jordà seguí en les classes de Santa Coloma. Donat el nombre d'hores amb què comptava (20 hores), és evident que hagué de sintetitzar allò que en altres cursos, com els de Girona, solia fer en mesos i amb un ritme més pausat, amb profunditat i deteniment. Aquelles vint hores, en canvi, tan sols donaven per a unes quantes pinzellades sobre alguns

131 Mila SEGARRA. *Pompeu Fabra. Una biografia...*, p. 188.

132 Vegeu el que diem més amunt sobre la conferència de Girona en què Fabra reflexiona sobre la gramàtica i el català parlat. En aquest punt no ens estem de recomanar la lectura de l'obra allí esmentada, *El català literari*, publicat per Barcino l'any 1932, concretament l'epígraf «La llengua literària i la llengua parlada», p. 110-115. Fabra respon a les al·legacions que hom fa a la seva obra de depuració de la llengua, concretament a aquells que pensen que aquesta obra comportarà necessàriament «la formació d'una llengua massa artificiosa, erigida de dificultats i gairebé intel·ligible». Fabra no s'està de notar la capacitat de la llengua parlada per assimilar «mots i girs introduïts un dia artificialment en la llengua escrita». La incorporació d'aquests mots i girs respon a l'interès per «augmentar els mitjans d'expressió de la llengua», és a dir, sense excloure els que són més corrents, sempre que siguin bons i ben formats. Amb aquesta darrera actitud de flexibilitat i obertura a la incorporació de nous recursos, Fabra rebat els qui entenen com a rígides les normes i creuen que poden entrebancar el desenvolupament futur de la llengua. Lluny de desanimar-se davant dels qui creuen que la tasca de depuració sembla no acabar-se mai i que potser ha anat massa enllà, Fabra respon que cal continuar-la a la llum dels avenços aconseguits i «convençuts que solament així serem els dignes continuadors dels homes de la Renaixença i mereixerem l'agraïment dels qui vindran darrera nostre». Pensem que aquest pogué molt ben ser el fil conductor del discurs que féu a Santa Coloma de Farners.

133 Sobre l'Hotelet del Parc de Sant Salvador, vegeu Miquel BORRELL. «Recreo Farnense». *Enciclopèdia Farnesenca*. Santa Coloma de Farners: Ajuntament – La Trona, p. 168; Gerard BUXEDA. *Santa Coloma de Farners. Recull gràfic 1879-1965*. El Papiol: Efadós, 2008, p. 112-114, 185 i 213.

134 Dins la correspondència municipal de Santa Coloma de Farners de l'any 1931 es troba una carta signada per Manel Pou i Perpiñà, fill de Caterina Perpiñà, en què demana la cooperació de l'Ajuntament al tradicional concurs celebrat pel Termes Orion Lawn Tennis Club. Manel Pou era president del Club de Tennis. Curiosament, Fabra, reconegut esportista, era soci del Reial Club Tennis Barcelona-1899 i des del 1927 fins al 1935 President de l'Associació Catalana de Lawn Tennis (cf. Dr. R. BALIUS JULI. «Mestre Fabra excursionista». *Apunts*, 26 (1989), p. 55). Pel que fa a la pràctica del tennis a Santa Coloma de Farners, vegeu-ne una breu referència a Miquel BORRELL. «Tennis». *Enciclopèdia Farnesenca*. Santa Coloma de Farners: Ajuntament – La Trona, 2006, p. 200. Per a una imatge de les pistes de tennis, vegeu Gerard BUXEDA. *Santa Coloma de Farners...*, p. 578-579.

135 En el *Llibre d'actes de l'Ajuntament de Santa Coloma de Farners, 1929-1932*, en l'acta del 28 de setembre de 1931, p. 58, trobem una anotació sobre un obsequi a Pompeu Fabra: «Foren aprovats els següents conceptes: [...] altre de Ramon Cors per la Comissió del Cursat de Català d'import 36 pessetes com a donatiu per a contribuir a les despeses en obsequi al Il·tre. filòlec [sic] Pompeu Fabra».

136 *Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*, 10 (octubre 1931), p. 140.

dels aspectes més importants de la gramàtica. Per aquest motiu ens sembla especialment interessant les dates en què foren publicades les fitxes-resum de la revista *Gerunda* de què hem parlat més amunt (una versió d'abans de la guerra, podríem dir, del que alguns hem conegut com *El català en fitxes*). L'esquema, almenys, sembla apropiat a la quantitat d'hores de què disposava: teoria resumida i exercicis sobre aquesta teoria. Un esquema que, d'altra banda, també hem vist aplicat per altres il·lustres pedagogs de l'època, com Artur Martorell.¹³⁷ Evidentment, les explicacions resumides es podrien completar amb la consulta de la gramàtica de Fabra publicada per l'APEC, per exemple, o bé amb la de l'oficial de l'Institut d'Estudis Catalans, que l'any 1933 ja coneixeria la setena edició.

Imatges del curs

Del dia de la cloenda es conserven, almenys, dues instantànies del fotògraf March, una de les quals fou publicada a *La Vanguardia* el dia 7 d'octubre de 1931.¹³⁸ Aquestes imatges han estat reproduïdes en diverses publicacions recents i per això a Santa Coloma de Farners són prou conegudes.¹³⁹ La majoria de les persones que hi apareixen, la majoria joves d'entre 17 i 25 anys, pertanyien a famílies arrelades a la capital selvatana. Hi trobem membres dels Aragó, Llavari, Oller, Rodés, Cors, Adroher, Bolòs, Bofill, Masó, Sureda, Prat. Val a dir que són famílies en les quals predominava la gent amb estudis superiors (metges i advocats, sobretot). Però també n'hi trobem de vinculades professionalment, com el notari Jordà, i alguns estiuiejants amb més o menys vincles familiars a Santa Coloma de Farners, com el poeta Joan Vinyoli o les famílies Monegal i Benejam.¹⁴⁰ Fer una anotació de la biografia d'algunes d'aquestes persones és ja matèria per a un altre treball que, ben segur, aportaria notables i interessants sorpreses.¹⁴¹

Això a banda, aquesta fotografia és il·lustrativa pel lloc on es va prendre, avui desaparegut: l'antiga seu de la biblioteca i just davant l'entrada de l'antic Parc del Bon Mot. També és indicativa del moment en què va ser presa: pocs mesos després de la proclamació de la República i, alhora, pocs abans que la llengua catalana visqués alguns capítols importants de la seva història, com la publicació

137 Fins i tot en una obra seva de darrera hora, hi trobem aquest esquema. Cf. Artur MARTORELL. *Guiatge*. Barcelona: Hogar del Libro, 1969, 223 p.

138 L'Arxiu Comarcal de la Selva en conserva una còpia de cada en la seva col·lecció de fotografies. L'estudiós Pep Solà, en la seva recerca d'informació sobre Joan Vinyoli, gràcies al testimoni oral d'algunes persones grans, ha aconseguit identificar en col·laboració amb Pep Casas la pràctica totalitat de les que hi apareixen retratades. A ells debem i agraïm que ens hagin feta arribar aquesta informació i ara poguem oferir la imatge convenientment documentada als lectors.

139 A la revista *Ressò* (cf. n. 186, octubre 1985), a l'*Enciclopèdia Farnesenca* (s. v. Biblioteca) o en el recull fotogràfic *Santa Coloma de Farners. Recull gràfic 1879-1965*, editat per Efadós, (cf. p. 525).

140 Sobre l'assistència de Joan Vinyoli al curs de català de Santa Coloma, Pep Solà es mostra caut en la seva recent biografia del poeta, ja que la documentació per ell consultada podria fer pensar que no hi va assistir tot i aparèixer a la fotografia de la cloenda. Cf. Pep SOLÀ. *La bastida dels somnis*. Girona: CCG, 2010, p. 42. Per a la fotografia, veg. Apèndix 2.

141 Nosaltes ens hem centrat en Mn. Jordà, però el mateix es podria fer d'altres. Així, segons informació aportada per Pep Casas, aquest seria el cas de Lluís Benejam i Agell, un músic que féu carrera als Estats Units i que a casa nostra és gairebé desconegut. O bé, el cas del notari Joaquim Jordà que, a banda de la seva adscripció política dretana, era avi del director cineasta homònim recentment desaparegut.

del *Diccionari General de la Llengua Catalana* o la reinstauració d'una càtedra de català a la Universitat de Barcelona. I, encara, és interessant, no cal dir-ho, per la presència de l'il·lustre filòleg Pompeu Fabra i d'altres personalitat que l'acompanyen, com el mateix Mn. Ignasi Enric Jordà.

Final

El nostre treball ha consistit a resseguir les activitats de Mn. Jordà i posar-les en el seu context social i cultural, a fi que el curset realitzat a Santa Coloma de Farners el 1931 quedés històricament emmarcat. Certament queden aspectes de la vida i de la trajectòria de Mn. Jordà per explorar (els orígens familiars, la formació universitària a Barcelona i Madrid, el contingut i orientació de la tesi doctoral, la seva activitat docent a Barcelona en el franquisme, etc.). Ara bé, els aspectes rellevants que creiem que són destacables i que han quedat prou ben establerts són els següents.

D'una banda, hem posat en relleu —més si calia i amb més detalls— el paper jugat per Mn. Jordà com a impulsor d'activitats a favor del coneixement de la llengua catalana per part dels futurs mestres, dels funcionaris i del públic en general, per mitjà de classes, cursos, concursos, etc. sempre amb una vinculació estreta amb l'APEC, que és pròpia de molts sectors conservadors i catòlics de la primera meitat del segle XX; per més que en el si de l'APEC i en diverses de les activitats ressenyades (a l'Ateneu de Girona, per exemple) Jordà es trobà en contacte i en col·laboració dialogant amb persones d'altres tendències ideològiques i doctrinals.

En segon lloc, hem documentat més bé la seva relació amb Fabra pel que fa als cursos a la Normal de Mestres (Fabra tenia encomanada la inspecció dels cursos per part de l'APEC, que els finançava, i elogia la tasca de Jordà) i la seva capacitat per fer docència de gramàtica catalana amb eficàcia i amenitat, pel seu caràcter afable destacat per antics deixebles però també per l'estructura de les classes, pel mètode de treball i per l'atenció a la pràctica. Els seus estudis superiors de pedagogia cursats a Madrid, en contacte amb l'esperit de la Institución Libre de Enseñanza, tot i que no en degué compartir del tot els postulats teòrics, sí que li degué permetre disposar d'un bagatge didàctic poc comú en aquell moment, que aplicà a les seves classes.

Finalment, hem pogut avançar (o oferir elements per a fer-ho) en la valoració més matisada de la seva actuació i de la seva orientació ideològica. Si és cert que formava part de l'estament eclesial i que en els moments de conflicte intens degué veure's obligat a posicionar-se, sovint més aviat silenciosament, o a abandonar l'escena (1936), la seva fou una trajectòria de col·laboració en el si de la Normal de Mestres amb el sector que s'orientava més cap a postulats laics. El seu credo catalanista també el portà a aquesta convivència amb sectors diversos. No té dubte que la revista *Gerunda*, per exemple (contraposada a *El Magisterior*

Gerundense) o el grup polític, al qual se'l pot vincular almenys en una ocasió, de Pla i Deniel, s'alinearen amb la dictadura de Primo de Rivera, però també ho és que la dedicació a la promoció de la llengua catalana no el devia situar en una posició conciliadora amb el règim. Molt probablement la seva formació a la Escuela de Estudios Superiores del Magisterio, difícil de valorar més enllà del didactisme al qual ens hem referit, també el degué fer persona d'esperit tolerant, que ja per caràcter sembla que ho era.

Cal dir, en definitiva, que l'aportació d'Ignasi Enric Jordà a l'aprenentatge de la gramàtica catalana, a la divulgació de les idees i propostes de Fabra, l'hem documentada (programa del curs per a funcionaris, fitxes de *Gerunda*, veg. Apèndix 1) i contrastada amb les gramàtiques a l'ús. Intuïm que fa una aportació en part deudora de l'ambient i el material disponible en aquell moment, en part original i personal, però és evident que es tracta d'un aspecte que queda a disposició dels estudiosos de la història de la disciplina per si poden fer-s'hi ulteriors aprofundiments. El curset de català celebrat el 1931 de Santa Coloma, com molt sovint passa en els estudis de base local, i la figura del seu professor Mn. Ingasi Enric Jordà i Caballé han actuat en el nostre cas com a estímul i catalitzador d'una recerca detallada i més àmplia, que té també —o pot tenir— una projecció més enllà.

Bibliografia

Arxius

- ADG, *Habilitaciones (qualificacions)*, 1888-1899 i 1899-1918.
 ACSE, Ajuntament de Santa Coloma de Farners, Correspondència, 18 de juliol de 1931.
 AMSCE, *Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Santa Coloma de Farners*, 1929-1932, p. 48, 53v i 58.

Hemeroteca

- *Alt Empordà*, 23 de juliol de 1921, p. 2; 21 d'octubre de 1922.
 — *Avançada*, 28 de març de 1931, p. 7
 — *Boletín Oficial de la Província de Gerona*, 23 d'octubre de 1923.
 — *Boletín Oficial del Estado*, 29 de gener de 1956, p. 710.
 — *Bulletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*, 1 (octubre 1917), p. 10; 2 (novembre 1917), p. 24-26; 3 (desembre 1917), p. 37 i p. 39; 10 (octubre 1931), p. 140.
 — *Butlletí del Santuari de Santa Maria del Collell*, 29 (1 de gener de 1923), p. 529
 — *Diario de Girona*, 24 de juny de 1915; 17 de novembre de 1916, p. 2; 18 de novembre de 1916, p. 6; (6 de juliol de 1916), p. 4; 21 de juny de 1917; 2 d'octubre de 1917, p. 3; 26 d'octubre de 1917, p. 5; 9 de juny de 1917; 21 d'octubre de 1917, p. 3; 6 novembre de 1919; 11 d'octubre de 1930, p. 2; 12 i 18 de novembre de 1931; 1 de juliol de 1931; 11 de juny de 1931; 19 d'agost de 1931; 2 de juny de 1931; 2 de juny de 1931; 21 de maig de 1931; 3 de juliol de 1931; 5 de juliol de 1931; 8 de maig de 1931; 28 de novembre de 1932, p. 2; 12 de maig de 1933.

- *El Magisterio Gerundense*, 1919; 639 (14 de juliol de 1921), p. 5-6; 797 (27 de novembre de 1923), p. 7.
- *El Norte*, 6 d'octubre de 1911, p. 2; 14 de setembre de 1915; setembre de 1915; 17 de novembre de 1916; 24 d'abril de 1917; 27 de juliol de 1920; 29 de gener de 1923.
- *El Punt*, 11 de maig de 1980, p. 28
- *Gaceta de Instrucción Pública y Bellas Artes*, 1.215 (17 de setembre de 1913), p. 607; 1361 (5 de juliol de 1916), p. 24; 1916 (17 de setembre de 1913), p. .
- *Gerunda. Revista de educación*. Girona: Imp. la Editorial Gerundense, 1920-1934, núm. 213 (23 de gener de 1926), p. ; 306 (10 de març de 1928), p. 1; 411 (4 d'octubre de 1930), p. 2; també del 439 al 466.
- *L'Amic*, 3 (desembre de 1986), p. 13.
- *El Autonomista*, 4, 5 i 7 de novembre de 1919; 27 de maig de 1931, p. 2; 2, 3 i 7 de juny de 1931; 21, 24 i 27 de juliol 1931; 23 de setembre de 1931; 10 d'octubre i 12 de desembre de 1932.
- *L'Autonomista*, 12 de maig de 1933.
- *L'Empordà Federal*, 27 d'agost de 1932.
- *La Correspondencia de España*, 20.346 (26 d'octubre de 1913), p. 3
- *La Gaceta de Madrid*, 189 (4 de juliol de 1916)
- *La Vanguardia*, 1 d'octubre de 1912, p. 4; 25 de gener de 1924, p. 6; 2 de novembre de 1927; 12 de setembre de 1929, p. 9; 3 de juny de 1931; 2 de desembre de 1931; 9 de desembre de 1931 i 22 de desembre de 1931; 9 de desembre de 1931; 22 de desembre de 1931; 4 de desembre de 1977.
- *La Vanguardia Española*, 20 d'octubre de 1939, p. 9.
- *La Veu de l'Empordà*, 27 de desembre de 1924; 22 d'agost de 1931; 8 d'agost de 1931.
- *Marinada*, 33 (1 d'agost de 1916), p. 116; *Marinada*, 1 de juliol de 1921.
- *Revista Católica de Cuestiones Sociales*, XXIX, 341 (maig 1923), p. 296.

Llibres i articles

- AA. DD. «L'educació a Girona. Una aportació excepcional de la pedagogia catalana de principis de segle». *Presència*, 515 (1 de juny de 1978), p. 24-35.
- BALCELLS, Albert. *Antoni Rubió i Lluch, historiador i primer president de l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica, 2001, 42 p.
- BALIUS JULI, R. «Mestre Fabra excursionista». *Apunts*, 26 (1989), p. 53-55.
- BOHIGAS, Jordi. «Ciència i cultura en el Seminari Diocesà, 1900-1936». Dins: *Església, societat i poder a Girona. Segles XVI-XX*. Girona: Ajuntament de Girona (Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions, SGDAP), 2007, p. 181-212.
- BORRELL I SABATER, Miquel. *Enciclopèdia Farnesenca*. Santa Coloma de Farners: Ajuntament – La Trona, 2006, 271 p.
- BUXEDA I MAJORAL, Gerard. *Santa Coloma de Farners. Recull gràfic 1879-1965*. El Papiol: Efadós, 2009, 695 p.
- CASACUBERTA, Margarida. «La renovació cultural a la Girona republicana». Dins: *Segona República i Guerra Civil a Girona (1931-1939)*. Girona: Ajuntament de Girona (Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions, SGDAP), 2006, 35 p.

- CLARA, Josep; CORNELLÀ, Pere; PUIGBERT, Joan. *La Normal de Girona. 150 anys d'història (1844-1994)*. Girona: Universitat de Girona – Facultat de Ciències de l'Educació, 1995, 203 p.
- CLARA, Josep. *Girona 1939: quatre sentències de mort*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 155.
- CORNELLÀ I ROCA, Pere. «Projectes d'estudis de preparació professional. Girona, 1926». *Revista de Girona*, 101 (1982), p. 357-365.
- COROMINAS PLANELLAS, Josep M. «Crònica». *Revista de Girona*, 3 (1948), p. 288-298.
- COSTA I FERNÁNDEZ, Lluís. *La Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930). Comunicació i propaganda a les comarques gironines*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor, 1995, 348 p.
- COSTA I FERNÁNDEZ, Lluís. «La jeraquia eclesiàstica gironina i la dictadura de Primo de Rivera». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIV (1994), p. 500.
- DURAN, Lluís. «Breu història de l'Editorial Pedagògica». *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 12, n. 27 (1997), p. 399-422.
- DURAN, Lluís. *Pàtria i escola*. L'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana. Catarroja-Barcelona: 1997, 419 p.
- DURAN, Lluís. «L'Editorial Pedagògica: Una empresa catalanista». *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 13, n. 31 (1998), p. 627-643.
- DURAN, Lluís. «La Protectora de l'Ensenyança Catalana i el foment de les escoles catalanes (1914-1923)». *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 15, n. 37 (2000), p. 671-691.
- DURAN, Lluís. «Arrelament i expansió de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana (1914-1923)». *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 17, núm 42-43 (2002), p. 537-559.
- DURAN, Lluís. «El comitè per la Llengua Catalana, un experiment frustrat?». *Revista de Catalunya*, 232 (2007), p. 85-104.
- DURAN, Lluís. «Territori i catalanització: iniciatives d'entitats». *Revista de Catalunya*, 229 (2007), p. 20-33.
- FABRA I FORNAGUERA, Jaume. «Josep Planas i Mundet, 83 anys a Girona». *Revista de Girona*, 116 (maig-juny 1986), p. 220 [20].
- FABRA I POCH, Pompeu. *El català literari*. Barcelona: Barcino, 1932, 137 p.
- FABRA I POCH, Pompeu. *Gramàtica catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalana, 1917, 33 p.
- FABRA I POCH, Pompeu. *Gramàtica catalana. Curs mitjà*. Barcelona: Publicacions de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana - Editorial Pedagògica, 1918, 96 p.
- FABRA I POCH, Pompeu. *Converses filològiques*, I-II. [Edició a cura de Joaquim Rafel i Fontanals]. Barcelona: El Punt/Edhasa: 1983-1984.
- FERRER C. MAURA, Salvador. *La Escuela de Estudios Superiores del Magisterior (1909-1932): Una institución docente española*. Madrid: l'autor, 1973, 371 p.
- FERRER I GIRONÈS, Francesc. *La persecució política de la llengua. Història de les mesures preses contra el seu ús des de la Nova Planta fins avui*. Barcelona: Edicions 62, 1986 (4ª edició), 309 p.
- GALÍ, Alexandre. *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya : 1900-1936*, vol. 5. Barcelona : Fundació Alexandre Galí, 1978-1986.
- GINEBRA, Jordi; MALLAFRÉ, Joaquim. «Pompeu Fabra a Reus: textos i contextos». Dins: *Estudis de llengua i literatura catalanes/LI. Miscel·lània Joan Veny/7*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005, p. 153-180.

- GONZÀLEZ-AGÁPITO, Josep. *Tradicció i renovació pedagògica, 1898-1939: història de l'educació. Catalunya, Illes Balears, País Valencià*. Barcelona : Institut d'Estudis Catalans: Abadia de Montserrat, 2002, 737 p.
- GOVERN DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA – COMISSARIA DELEGADA A GIRONA. *Curs de gramàtica catalana per a funcionaris. Professor: Ign. Enric Jordà Caballé. 1931-1932*. Girona: Obrador de la Casa de Misericòrida, 1931.
- GRUP D'EXSEMINARISTES. *Dominus vobiscum. Història i vida del Seminari de Girona (del 1563 al 2003)*. Girona: JJ Comunicació i Grup, 2003, 281 p.
- JUANOLA, Isabel. «La 1a promoció de mestres gironins de la República es va reunir, ahir, després de 45 anys». *El Punt*, 376 (11 de maig de 1980), p. 28.
- LLORET, Maria-Rosa; RAMOS, Joan-Rafael. «Pompeu Fabra i la seva dedicació docent». Dins: MIR, J.; SOLÀ, J. (ed.), *Pompeu Fabra. Obres completes*, vol. 2. Barcelona/València/Palma: ECSA/Ed. 62/Ed. 3i4/Moll, 2006, p. 15-32.
- MARQUÈS, Josep M. «El Seminari de Girona, de 1600 a 1936». Dins: GRUP D'EXSEMINARISTES. *Dominus vobiscum. Història i vida del Seminari de Girona (del 1563 al 2003)*. Girona: JJ Comunicació i Grup, 2003, p. 7-16.
- MARQUÈS, Josep M. «Jordà i Caballé, Ignasi-Enric». En: Ramon CORTS I BLAY; Joan GALTÉS I PUJOL, i Albert MANENT I SEGIMON [dir.]. *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, Barcelona: Claret, 2000, s.v.
- MARQUÈS, Salomó. «L'escola a Girona durant la "República dels professors" 1931-1939». Dins: *Segona República i Guerra Civil a Girona (1931-1939)*. Girona: Ajuntament de Girona (Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions, SGDAP), 2006, p. 63-86.
- MESTRAS I MARTÍ, Lluís M. *Mestres d'aquell temps*. [Ed. a cura de Montserrat MESTRES i David PUJOL]. Girona: [Grup Empordà], 1999, 255 p.
- MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, Jordi. *L'Escola Normal de Barcelona. 1845-1972*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2000, 574.
- PLANAS, Xevi. «Mingu Balmanya, el savi gironí de futbol». *Revista de Girona*, 155 (novembre-desembre 1992), p. 606 [26].
- PUIGBERT, Joan. *La Normal de Girona i el Magisteri públic (1914-1936)*. Girona: Universitat de Girona, 1994, 125 p.
- PUIGBERT I BUSQUETS, Joan. «La Normal a Girona i l'ensenyament del català». Dins: *Actes de les 5enes Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans : Vic, del 31 de març al 2 d'abril de 1982*. Vic: Eumo, 1984, p. 257-269.
- SEGARRA, Mila. *Pompeu Fabra. Una biografia*. Barcelona: Empúries, 1998, 277 p.
- SELGA, Lluís. «75 aniversari de "La Caixa" a Santa Coloma de Farners (1919-1995)». *Ressò*, 271 (gener-març 1990), p. 16-20.
- SOLER I MASÓ, Pere. *L'educació en el lleure a Girona. Les iniciatives de l'Administració l'església i la societat civil (1900-1931)*. Girona: Universitat de Girona, 2008, 705 p. Tesi doctoral dirigida per Salomó Marquès.
- TRIAS FONT, Francesc. «Com se forma un poble». *La Veu de la Selva*, 18 de setembre de 1923, p. 1-7

Apèndix 1

A continuació transcrivim algunes de les fitxes publicades a *Gerunda* el curs 1931 i 1932, dins l'apartat «L'Escola en acció», titulat *Curs teòric i pràctic de Llengua catalana. Gramàtica, exercicis, anàlisi, vocabulari, composició*.

a) *Gerunda*, 439 (1931), p. 2-3.

Els mots i les lletres

LLIÇÓ

<i>Els mots.</i>	L'home exterioritza el que pensa, sent o vol, parlant o escrivint. Per parlar i per escriure es val de <i>mots</i> . Cada mot expressa una idea, i és un element del llenguatge.
<i>Els sons.</i>	El mot parlat consta d'un o de diversos <i>sons</i> .
<i>Les lletres.</i>	El mot escrit consta d'una o de diverses <i>lletres</i> representacions gràfiques dels sons.
<i>L'alfabet.</i>	El conjunt de lletres necessàries per escriure tots els mots d'una llengua s'anomena <i>alfabet</i> . L'alfabet català es compon de les lletres: a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, w, x, y, z.
<i>Les vocals.</i>	Les lletres a, e, i, o, u són <i>vocals</i> , i representen sons que no poden ésser pronunciats sense'l concurs dels vocal.
<i>Semivocals.</i>	Les vocals i i u en certes condicions són consonants. Ex.: deia, feia, noia, hiena.

Questionari.- De quins medis es val l'home per fer-se entendre? – Què és un *mot*? – Què expressa un mot? – De quins elements consta un mot parlat? – I un mot escrit? – Què és l'alfabet. – Quantes lletres té l'alfabet català. – Noména-les. – Quines són les vocals i quines les consonants?

EXERCICIS

1. Quants mots formen la següent poesia?

Allí a l'Establia
de vora'l Portal
rossinyol hi canta
la nit de Nadal:
Flor de lliri lliri,
Flor de lliri blanc.

(Verdaguer)

2. Col·locar els mots diferents de la poesia per ordre alfabètic.
3. Trobar en la poesia indicada i escriure:
 - Els mots diferents d'una lletra.
 - Els mots diferents de dues lletres.
 - Els mots diferents de tres lletres.
 - Els mots diferents de quatre lletres.
 - Els mots diferents de més de quatre lletres.
4. Escriure cinc mots diferents de dues lletres, cinc de tres, cinc de quatre, i cinc de més de quatre.
5. Escriure tres mots que continguin una vocal, tres de dues, tres de tres, tres de quatre i tres de més de quatre.
6. Indicar les vocals contingudes en cada un dels mots següents:

Pere – a, e,	sol –	mel –	aire –
família –	creu –	joia –	noia –
epopeia –	treuen –	ninet –	joieria –
cinq –	taula –	dia –	encarnar –
7. Indicar les consonants contingudes en cada un dels mots següents:

Carn – c, r, n	pera –	tres –	ma –
Feia –	hiena –	joiell –	suar –
Cofeia –	diuen –	veuen –	treu –
Xifra –	zona –	volca –	veïna –
8. Copiar les següents proposicions posant en lloc dels punts les vocals corresponents:

. l m . p . r . t . . n . . c . s . . a B . r c . l . n .
L . t . r r . . s . n p l . n . t . q . . g . r . . l r . d . s d . l S . P .
S . n N . r c . s . s . l p . t r . d . G . r . n .
9. Copiar les següents proposicions posant en lloc dels punts les consonants que hi falten:

. o . u . . u i . . e . . u e . n e .
. o . u . . u i . . e . . a . . e .
E . . a é . u . . e . . a . i . e . . .
. . i . . i . a . .

b) *Gerunda*, 446 (1931), p. 2-3.

El nom i l'adjectiu qualificatiu

LLIÇÓ

El nom.-

El *nom* o *substantiu* és un mot que servei per anomenar una persona, un animal o una cosa.

En l'expressió *el nen dona* [sic] *palla al caball*, hi ha un nom de persona: *nen*; un nom d'animal: *caball*, i un nom de cosa: *palla*.

L'adjectiu qualificatiu.- L'adjectiu qualificatiu és un mot que s'ajunta al nom per fer conèixer com és la persona, l'animal o la cosa que'l nom designa.

En *la casa és petita*, el mot *petita*, que indica com és la *casa*, és un *adjectiu qualificatiu*.

Qüestionari: Què es el nom? Exemples de noms? Què és un adjectiu qualificatiu? Perquè [sic] el mot *blanc* en l'expressió *un llibre blanc* és un adjectiu qualificatiu?

EXERCICIS

71. Escriure noms d'obres que treballen el ferro, la fusta i el cuir.

72. Escriure noms d'oficis propis de dones.

73. Completar les expressions següents amb algun dels noms de persona i de la llista adjunta:

El ven vi – El guarda el remat. –
El mestre als deixebles. – El conreu la
terra. – El fa pa. – El fa sabates. – La
..... ven peix. – El pesca. – La
fa vestits. – El canta. – El arranca
caixals. – El ven llibres

*dentista, sabater
pescador, modista,
pastor, forner,
cantant, mestre,
pagès, llibreter,
taberner, peixatera*

74. Escriure noms d'animals domèstics.

75. Escriure noms d'animals salvatges.

76. Completar les expressions següents amb algun dels noms d'animals de la llista adjunta:

La femella del gall és la – El lladra. –
El té dues banyes. – La dona llet. –
El és un porc salvatge. – Les claven
el fibló. – El és el rei dels animals. – El
caça ratolins. – La destroça els galliners.

*Avespes [sic],
gallina, gos, toro,
vaca, senglar,
avelles, lleó, gat,
guineu.*

77. Escriure cinc coses fetes de fusta.

Escriure cinc coses fetes de ferro.

Escriure cinc coses fetes de paper.

Escriure coses que formin part del cos humà.

Escriure coses que formin part d'una casa.

Completar les expressions següents amb algun dels noms de coses de la llista adjunta:

El dona llum i calor. – La és rodona. – El es fa de raïms. – El cirerer fa – El nen ben educat no agafa el amb els – El ferrer bat el ferro damunt l' – Es posa la sal al, el a la y el a la cafetera. – El rellotger arregla

Enclusa, sucre, cireres, sucrera, menjar, terra, rellotges, sol, vi, saler, café, dits.

Quins són els aliments principals?

Quines són les begudes principals?

Escriure els noms oposats del següents:

llum	alegria	veritat
joventut	valor	plaer
gegant	amo	llibertat
egoisme	venjança	amor
vida	dolç	orgull
dia	sabiduria	record

Inventar qualitats dels noms següents:

Una casa Jo he comprat un rellotge Aquell home és – Un dia – El pa és bo. – Aigua – La gàbia – M'agrada el vi – Tinc una neboda El cavall

Escriure adjectius qualificatius que indiquin colors.

Escriure adjectius qualificatius que indiquin magnituds

Escriure adjectius qualificatius que indiquin qualitats i defectes.

Completar les expressions següents amb adjectius qualificatius que's trobin a la llista adjunta:

El pou és – La neu és – El carbó és – Les fulles cauen. – El gos és un animal – La fusta de roure és – El sol és – El gel és – La fruita és molt – La formiga és – L'home és

fret, saludable, verdes, fidel, fondo, blanca, forta, negra, previsor, racional, rodó.

c) *Gerunda*, 466 (1932), p. 4-5

Complements del verb

LLIÇÓ

Complements del verb.- Són complements del verb els mots que completen el seu sentit. Ex.: *La nena menja cireres.*

Complement directe.- El complement és directe quan damunt d'ell recau directament l'acció del verb. Generalment no va precedit de preposició. Ex.: *En Joan compra llibres.*

El complement directe del verb expressa sovint l'objecte de l'acció. L'objecte de l'acció amb el verb *preparar*, per ex., és el que es prepara. Ex.: *La mare prepara el dinar. El dinar* és el complement d'objecte del verb *prepara*.

Complement indirecte.- El complement és indirecte quan indica la persona, l'animal o la cosa, en profit de les quals es realitza l'acció. Va precedit de les preposicions *a* o *per a*. Ex.: *Compro un joguet per a la nena. La nena* és complement indirecte del verb *compro*. *Un joguet* és complement directe del mateix verb.

Altres complements.- Ultra els complements directes i indirectes, el verb pot anar acompanyat d'altres complements, anomenats també *determinacions circumstancials*, que amplien la proposició afegint-hi indicacions de **lloc**, de **temps**, de **manera**, **d'instrument**, etc.

Ex.: *Avui, a Girona a caigut pedra. Avui i Girona* són determinacions o complements circumstancials de temps i de lloc referents al verb *ha caigut*.

Pica fort amb el martell. Fort i amb el martell són complements circumstancials de manera i d'instrument del verb *pica*.

L'atribut.- L'atribut és el mot que expressa una qualitat atribuïda al subjecte mitjançant l'ajuda d'un verb com *ésser*, *estar*, *semblar*, *esdevenir*, etc. Generalment és un adjectiu qualificatiu. Ex.: *Aquest nen és aixerit* [sic]. *Aquest llibre sembla vell. En Lluís està bo.*

Qüestionari: – Què són complements del verb? – Què és el complement directe? – I el complement, quan és indirecte? – Què són determinacions circumstancials? – Què és el complement atribuït?

EXERCICIS

– Senyalar els complements directes de les frases següents:

El gat ha caçat una rata. La minyona fa el dinar. La gallina ha post [un ou]. El paleta ha acabat la casa. El metge recepta una medicina. Els insectes destrueixen les collites. Els ferrers [treballen] el ferro.

– Copiar les següents proposicions substituint els punts per un complement directe [esca]ient:

[Tu] estudiaràs – El fuster ha construït – Les abelles donen – Amb raïms es fa – Els cirrers fan – Jo escombro – El soldat defensa

– Senyalar els complements circumstancials de les frases:

Les figues es cullen a l'agost. Les papellones volen par damunt les flors. Ella dóna menjar cada dia als seus germans. Els castors viuen en societat. El bon estudiant no llegeix la lliçó en alta veu.

– Subratllar els complements indirectes de les proposicions següents:

Compro un gos per a ma germana. Ell dóna gra a les eugues. Escriuràs una postal a la teva tia. Porta aquest llibre al senyor Mestre.

– Escriure frases en les quals hi hagi un atribut.

– Escriure frases en les quals hi hagi algun complement circumstancial de temps, de lloc, d'instrument i de manera.

Ignasi Enric Jordà i Caballer, professor de l'Escola Normal de Girona, any 1927.

Apèndix 2

Fotografia del curs de Santa Coloma de Farners, del dia 12 de setembre, publicada a *La Vanguardia* amb data 7 d'octubre de 1931, amb la majoria de les persones identificades.¹⁴²

142 Treball portat a terme per Pep Solà i Pep Casas. Assistents a l'acte de cloenda del curs de català de Santa Coloma de Farners, molts dels quals també assistiren a les classes de català. Les persones identificades fins ara per Pep Solà i Pep Casas són les següents: 1. Francesc Benejam; 2. Ramon Aragó; 3. Flocel Ferran; 4. Joaquim Llavari; 5. Esteve Monegal; 6. Lluís Benejam; 7. Josep M. Llavari; 8. Francesc Fornés; 9. Anna Callís; 10. Elvira Deulonder; 11. Josep M. Sala; 12. Carmina Callís; 13. **Joan Vinyoli**; 14. Pietat Oller; 15. Joan Puig; 16. Maria Llavari; 17. Ferran Oller; 18. Carme Rodés; 19. Mercè Adroher (farmacèutica); 20. Anita Agell (cosina de Vinyoli); 21. Maria Bolòs; 22. Paquita Aragó (?); 23. Maria Callís; 24. ???; 25. Maria Massaguer; 26. **Pompeu Fabra**; 27. Joan Sala; 28. Toni Rodés; 29. Anita Monegal; 30. Conxi Esqueu (?); 31. ???;

Sr. Alcalde

En baix firmat, organitzador del primer *Curset de Gramàtica Catalana*, que tindrà lloc en el local Sala d'actes de la Casa de Cultura, cedit gratuïtament per la Caixa de Pensions per a la Veïessa i d'Estalvis, en la data 17 d'Agost-12 de Setembre, vos adreça la següent súplica:

Que a fi de que tots els estaments socials puguin gaudir-se del primer *Curset* a celebrar, vos remerciarem treballadeu al Ajuntament de la vostra àlgebra presidència nostra desitg, de que aquest hi contribuïxi econòmicament, concedint una subvenció per a pagar atendre les despeses obligatòries, i amb el sol desitg de emmendar, en lo possible, com ja hem realitzat, l'import de la matrícula.

A tal fi vos incloum una proclama amb el corresponent Butlletí de inscripció.

Agraïts a la vostra Sr. Alcalde, no dubtant que la Corporació Municipal voldrà sumar-se a n'aquesta obra de cultura catalana.

Santa Coloma de Farnés 18 de Juliol de 1931.

La Comissió.

Purré

Curset de català

Clavent del gran interès que ha despertat arreu de Catalunya l'ensenyament del català, Sta. Coloma no pot quedar estranya a aquest fi i ha organitzat un *curset de Gramàtica Catalana* amb la direcció del Dr. Enric Jordà, catedràtic de Gramàtica. Per al motiu a Caixa de Pensions per a la Veïessa i d'Estalvis cedeix el local de la Casa de Cultura que hi ha a la Biblioteca.

Podran concórrer-hi aquelles persones d'ambdós sexes que precisament s'hagin inscrit i satisfeït la quantitat de cinc pesetas com a dire d'inscripció.

Les inscripcions podran fer-se a les següents cases: Colòria Depuys, carrer del Gran Desfil; Mlle. Noguera, carrer de Verdader; i Ramon Cors, carrer de Sant Sebastià.

Les lliçons començaran el dia 17 d'agost i continuaran, els dilluns, dimarts, dimecres, dijous i divendres de cada setmana de dos quarts de vuit a dos quarts de nou del vespre.

Santa Coloma de Farnés, juliol de 1931.

La Comissió

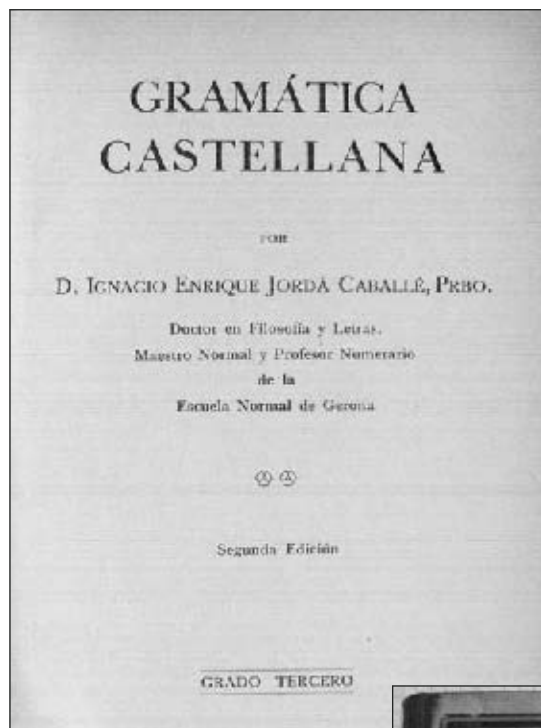
BUTLLETÍ DE INSCRIPCIÓ

En _____ s'inscriu al *Curset de Català* que començarà el dia 17 d'Agost al 12 de Setembre, abonant les 5 pesetas de matrícula.

El *Responsable*

Butlletí d'inscripció al curs de català de Santa Coloma de Farnés (17 d'agost-12 de setembre).

32. Mercè Oller; 33. Conxita Betriu (?); 34. Maria Aragó; 35. Carme Planas; 36. Conxa Aragó o Pilar Noguera; 37. Pilar Puig; 38. Pilar Massequer; 39. Carme Geronès; 40. Jordi Monegal; 41. Oleguer Monegal; 42. Antònia Vallvé (Sra. Adroher); 43. Sra. Bofill (?); 44. Adroher (?); 45. Ramon Cors (la Caixa); 46. Josep M. Bofill; 47. Josep Prat i Grabolosa (Ajuntament), a. *Prat Purré*; 48. **Mn. Ignasi Enric Jordà**; 49. ???; 50. Joaquim Jordà (notari); 51. Manel Rodés; 52. Martí Sureda (Correus); 53. Aragó (?); 54. Josep M. Aragó; 55. Mn. Fèlix Rabassa; 56. Manel Pou (de Ca la Caterina); 57. ???; 58. ???; 59. Josep Llavari; 60. Esteve Monegal (?); 61. F. Masó; 62.?

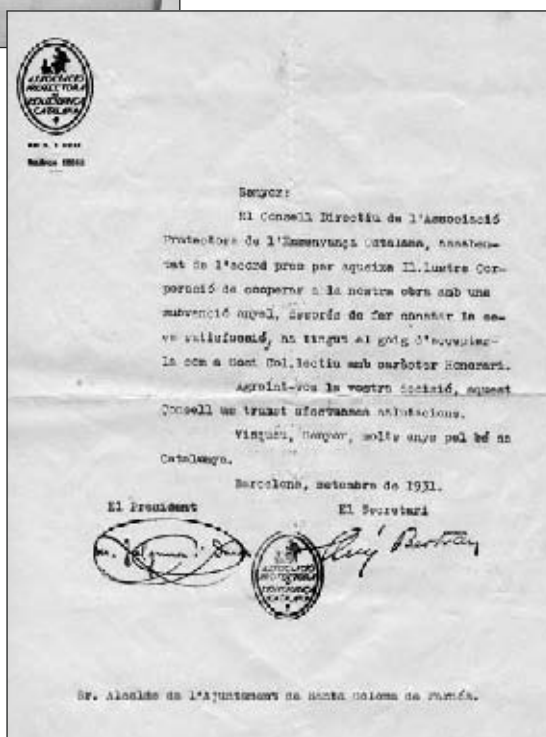
Portada de la *Gramàtica castellana* de tercer grau escrita per Mn. Jordà, doctor en filosofia i lletres, mestre normal i professor numerari de l'Escola Normal de Girona.

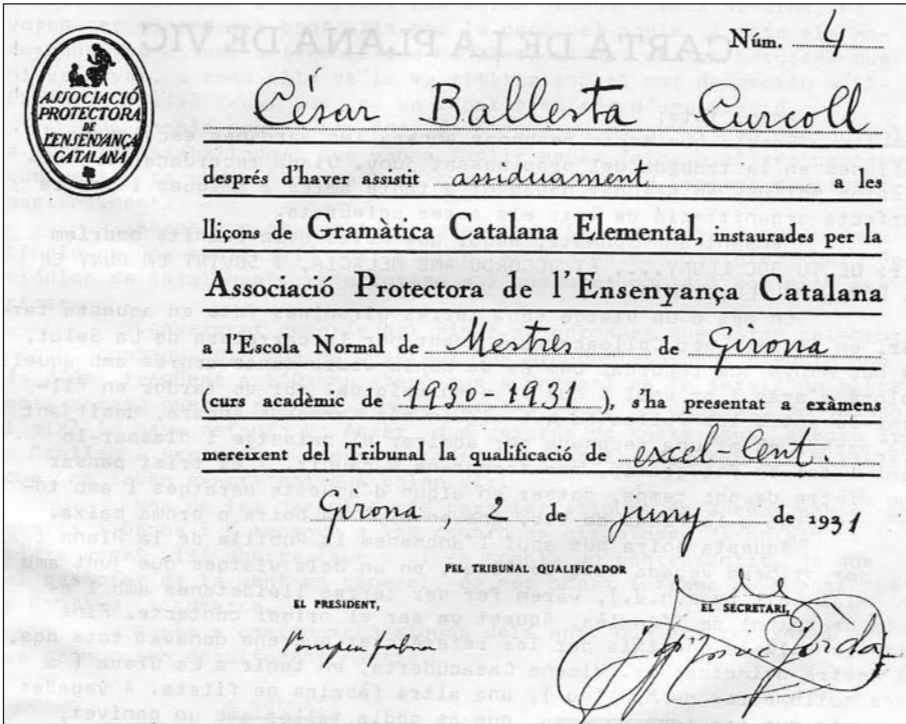
(Font: Universitat de Girona, Biblioteca, Reserva)

Portada de la revista *Gerunda* on Ignasi Enric Jordà consta com a director al costat dels membres de la redacció i els diversos col·laboradors externs.

Qualificació obtinguda per Cèsar Ballesta en l'examen del dia 2 de juny de 1931 signada per Pompeu Fabra i Ignasi Enric Jordà.

(Font: Arxiu Comarcal de la Selva, Hemeroteca, *L'Amic*, 3 de desembre de 1986, p. 2).

Programa del Cours de català de 1931-1932 per a funcionaris de la Generalitat organitzat per la Comissaria Delegada de la Generalitat, amb Ignasi Enric Jordà com a professor.

(Font: Arxiu Històric de Girona, Biblioteca auxiliar)

